

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1962.2.03>

LISANDEID EESTI REHIELAMU KUJUNEMISLOOLE

A. VIIRES,
ajalookandidaat

Läänemeresoome ühine rehenimetus eesti *rehi*, soome, karjala ja isuri *riihi*, vepsa *rihi*, liivi *ri*, vadja *rihi* 'elutuba' on teatavasti tuntud ka kõigis naaberkeeltes: vene *пуза* (> vadja *riiga*), vene murdeline *peü*, *peя*, läti *rija*, *rija*, lääne-leedu *reja*¹, balti saksa *Riege*, *Rije*, eesti-rootsi *ri*, rootsi *ria*.² Nimetuse levik koos vastava hoonega haarab enda alla kompakitse ala, kuhu kuuluvad Baltimaad, Soome, Karjala ja Loode-Vene. Nii ühine nimetus kui ka rehe enda ühelaadne ehitus ei jäta kahtlust, et tegemist on kokkukuulva kultuurinähtusega, mis on kujunenud läänemeresoome keskkonnas ning levinud ka naaberaladele. Tema teke näib ulatuvat paari aastatuhande kaugusse.

Baltimaades äratav rehi erilist huvi veel seetõttu, et Eestis ja Põhja-Lätis on tema ja elamu funktsioonid nähtavasti väga varakult seostunud. Eesti-läti omapärase rehielamu kujunemine ja selle arenemine enne XVIII—XIX sajandit on siiamani ebaselge ja vaieldav. Lisaks varasemast ajast pärineva allikainese äärmisele nappusele on seda põhjustanud ka asjasse puutuva etnograafilise ja keelelise materjali mitte küllalt detailne läbitöötamine ning puudulik ülevaade naaberalade rehtedest, mistõttu rehielamu tekke küsimuses paratamatult on tulnud laskuda enam-vähem hüpoteetilisele pinnale. Viimaste aastate etnograafilises uurimistöös on kogutud rohkesti uut ainetikku rehielamute ja rehtede kohta. Tähelepanavat uudismaterjali on lisandanud kõigepealt NSV Liidu Teaduste Akadeemia Balti ühendatud kompleksse ekspeditsiooni eesti rühma töö N. Slõgina juhtimisel, eriti Leningradi ja Pihkva oblastis, mis ala rehtede konstruktiivsest küljest meil seni polnud õiget ülevaadet.³ Olulist lisa on toonud ka Kagu-Eesti ehitiste uurimine T. Habichti ja (setu ehitiste osas) E. Richteri poolt,⁴ samuti A. Krastiņa ulatuslik uurimus Vidzeme elamutest.⁵

Kogu selle töö tulemusena on meil nüüd võimalik saada senisest mitmeti üksikasjalisemat ja selgemat pilti Balti ja Loode-Vene rehehoone konstruktiivsetest ja territoriaalsetest variantidest, mille najal saab teha ka mõningaid tagasihoidlikke järe-

¹ Tavaliseks leedu rehenimetuseks on *jauja*, kuid Zemaičiais esineb selle kõrval ka *reja*, mis tavalisemalt tähistab küüni. Vt. J. Gimbutas, Das Dach des litauischen Bauernhauses aus dem 19. Jahrhundert. Stuttgart, 1948, lk. 7.

² Vt. J. Mark, Über das Roggendreschen bei den Esten. Öpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 1931. Tartu, 1932, lk. 322.

³ Ekspeditsiooni poolt selles küsimuses kogutud materjal säilitatakse põhiliselt Moskvas NSVL TA Etnograafia Instituudis.

⁴ T. Habicht, Rehielamu Kagu-Eestis 19. sajandi teisel poolel. Tartu, 1961. E. В. Рихтер, Материальная культура сету в XIX и нач. XX века. Таллин, 1960. Käsitirjaline kandidaadiväitekirj ENSV TA Ajaloo Instituudis.

⁵ A. Krastiņa, Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē klaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. Rīgā, 1959.

dusi hoone kujunemisloole suhtes: Alljärgnevas püüame uute uurimistulemuste najal valgustada rehehoone ruumilise kujunemise üht olulisemat lõiku, nimelt rehealuse arenemisloogu.

*

Algselt oli rehi ilmselt üheruumiline hoone, millisena ta on püsinud osalt tänini Ida-Soomes ja Karjalas. Mujal aga on rehele hiljem, põllumajanduse arenedes, lisandunud mitmeid teisi ruume. Tähtsaim neist ruumidest ongi rehealune, millel vastandina rehele on vaadeldaval alal terve rida erinevaid nimetusi: lääne-soome *luuva*, *luha*, ida-soome *kuomina*, karjala *kuomino*, lüüdi *guomin*, vepsa *gomín*, *gommin*, vadja *koomina*, eesti *rehealune*, murdeti ka *koda*, *põhtja*, *seenine*, liivi *rī*, *piedrāv*, *klūon*, läti *piedarbs*, *kuls*, *klons*, leedu *kluonas*, *klojimas*, *gremdimas*, *padas*, vene *гумно*, *ладонь*, lääne-vene ja valgevene *клубня*. See nimetuste kirevus näikse osutavat rehe ja rehealuse ühenduse erilaadsele kujunemisele eri paikkondades, mida omalt poolt kinnitavad ka erinevused hoonekompleksi konstruktsioonis. Lääne-Soome rehealuse, *luuva* puhul ongi tema eri algupära selgesti tõestatud. Ta on hakanud levima rootsi eeskujudel arvatavasti XVI sajandil. Ka nimetus *luuva* on laenatud rootsi keelest.⁶

Mujal pole rehe ja rehealuse ühendamise küsimus kaugeltki nii selge. Kõigepealt on märkimisväärne, et idapoolsetes läänemeresoome keeltes (ida-soome murded, karjala, vepsa, vadja) on üldiselt levinud vene rehealusenimetus *гумно*. Häälikulistel põhjustel peetakse laenu üheks vanimaks vene laenuks.⁷ Algselt aga ei tähendanud ta arvatavasti mitte kinnist rehealust rehe juures, mis Ida-Soomes ja Karjalas on tänini haruldane, vaid pigem siledaks tambitud rehepeksuplatsi lageda taeva all, mis on ka vene *гумно* algtäheandeks.⁸ Ida-Soome murretes on see tähendus tuntud tänini⁹ ja rehepeksupõrandat tähendab ka vadja *kõminä*.¹⁰ Kuigi kõnesolev laensõna niisiis räägib vene mõjust rehepeksukoha kujundamisel läänemeresoome rahvaste juures, jääb siiski lahtiseks küsimus, kas see juba laenamise ajal tähistas ka vahetult rehe juurde ehitatud kinnist rehealust. Väärrib veel märkimist, et sama vene laensõna on tuntud ka Ida-Eestis, kus ta aga enam tähenduslikult ei seostu rehealusega, vaid tähendab väikest viletsat hoonet või ruumi, kolikambrit: Lüg *tua komin ehk luoma laut*, Iis *kuamin ~ kominas* 'nurk, kuhu visatakse igasugust koli', Kod *komín* 'väike viletsavõitu maja, väike tuba, väike külm kamber, arestimaja', *kommin* 'koerakuut'.¹¹ Samast vene tüvest peaks pärinema ka Kod *kominiik* 'väike ruum; väike panipaik ühenduses suurema hoonega või eraldi', Trm ja Lai *koomenik* 'aganik; kolikuur, -kamber' (< vene *гуменник*

⁶ H. Vilppula, Das Dreschen in Finnland. Kansatieteellinen Arkisto X. Helsinki, 1955, lk. 10–22.

⁷ J. Kalima, Slaavilaisperäinen sanastomme. Helsinki, 1952, lk. 106.

⁸ Vene *гумно* kohta vt. M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch I. Heidelberg, 1953, lk. 321. Etnograafiline külg: E. Э. Бломквист, Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов. Восточнославянский этнографический сборник (Труды Института этнографии, н. с., том XXXI), М., 1956, lk. 303.

⁹ Vt. Y. H. Toivonen, E. Itkonen, A. J. Joki, Suomen kielen etymologinen sanakirja II. Helsinki, 1958, lk. 240.

¹⁰ ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi soome-ugri keelte sektori sõnavarakogu andmeil.

¹¹ Artiklis esitatud keeleline aines eesti murretest on pärit põhiliselt Keele ja Kirjanduse Instituudi keeleuurimise sektori sõnavarakogust. Murrakute märkimiseks on kasutatud järgmisi lühendeid: Ans = Anseküla, Emm = Emmaste, Har = Hargla, Hls = = Halliste, Hää = Häädemeeste, Iis = Iisaku, Jaa = Jaani, Juu = Juuru, Jõe = Jõelähtme, Jõh = Jõhvi, Jäm = Jämaja, Jür = Jüri, Kad = Kadrina, Kam = Kambja, Kan = Kanepi, Khk = Kihelkonna, KJn = Kolga-Jaani, Kod = Kodavere, Krk = Karksi, Krl = Karula, Kse = Karuse, Kãi = Käina, Lai = Laiuse, Lut = Lutsi, Lüg = Lüganuse, Mar = Martna, Muh = Muhu, Nis = Nissi, Nõo = Nõo, Ote = Otepää, Plt = Põltsamaa, Plv = Põlva, Pst = Paistu, Põi = Põide, Rap = Rapla, Rid = Ridala, Rõu = Rõuge, Röp = Röpina, San = Sangaste, Se = Setumaa, Sim = Simuna, TMr = Tartu-Maarja, Tor = Tori, Trm = Torma, Trv = Tarvaste, Tõs = Tõstamaa, Tür = Türi, Urv = Urvaste, Vai = = Vaivara, Vas = Vastseliina, Vig = Vigala, Vil = Viljandi, VII = Valjala, Võn = = Võnnu.

'крытый ток или ладонь'). Nii tähenduslikult kui häälikuliselt on eeltoodutele väga lähedased veel peamiselt lõuna-eessti murdes, kuid ka mitmel pool Põhja-Eestis kuni Ida-Saaremaani tuntud sõnakujud *koomits* (kogu lõuna-eessti murde alal), *kuomits* (Jõh, Vai), *komits* (Kad), *kommits* (Kse), *kohmits* (Hää), *koonits* (Tõs, Rõu), *kohnits* (Har), *kornits* (Hää, Põi), *kormits* (Pst), *kobriits* (Plv, Urv), *kroomits* (Räp, Se), mis kõik tähendavad mingit kergelt viletsat hoonekest, panipaika, mis mõnel puhul on ehitatud teise hoone külge (joon. 1), või vana, lagunud maja. Kui needki peaksid olema seotavad vene *гумно*-tüvega, siis oleks meil tegemist eesti keeles laialt levinud laensõnaga, mis ühel või teisel põhjusel on minetanud oma algse tähenduse 'rehepeksuplats, rehealune' ja ühtlasi omandanud halvustava varjundi, milline saatust tihti saab osaks vananenud sõnadele.

Joon. 1. *Koomits* maja küljel. Rannu, Uniküla. Sirga popsikoha elamu. Foto I. Linnat, 1949. — FK (= ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotokogu) 1141 : 20.

Sel juhtumil on tema asemele astunud teised sõnad, eeskätt tänapäeval eesti keeles üldiselt kasutatav *rehealune*, mis kindlasti on hoopis hilisemat päritolu, sest on tuntud ainult eesti keeles. Kolmveerand sajandit tagasi esitas M. Veske eesti *rehealune*-sõna tekke kohta järgmise seletuse: «Sõna *rehe-alune* tähenduse peale vaadates ja muid sõnu, kelle teine pool *alune* on, nagu *räästa-alune*, *varju-alune* ja n. ed. silmas pidades, piame arvama, et *rehi* üks kord enne vanast seda ruumi tähendas, mis nüitse *rehe-aluse* lae («laudi, laudil») ja katukse vahel on. Seal kuivatati vilja ja selle all, see on «rehe all», kõvaks ja siledaks tehtud põrmandal pekseti kootidega ehk vartadega peadest terad välja. Rehi oli siis kuivatamise hoone, kus katukse all, tuule käes, vilja kuivatati.»¹² Selle seletuse võttis üle ka A. Bielenstein.¹³ Eesti ehitiste uurija I. Manninen soovust pidas niisugust seletust ebausutavaks, sest puuduvad tõendid selle kohta, et vilja kunagi tõepoolest rehealuse laudil oleks kuivatatud.¹⁴ Uuemaist uurijaist on H. Vilppula M. Veske etümoloogia juurde põhiliselt tagasi pöördunud. Vilppula järgi on eesti rehealune muistse suure kergete seintega viljakuivatus- ja rehepeksuhoone otsene jätkaja, mille sisse alles hiljem on tulekolde ümber ehitatud palkidest rehi. Algselt tähend-

¹² [M. Veske.] Soome sugu rahvaste eluhoonetest, III. «Oma Maa» 1884, lk. 171.

¹³ A. Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. St. Petersburg-Petrograd, 1907—1918, lk. 107 ja 108.

¹⁴ I. Manninen, Die Sachkultur Estlands II. Tartu, 1933, lk. 229, joonealune märkus.

danud sõna *rehi* kuivatuspart, mis tähenduses ta laenati rootsi keelest, ja *rehealune* partealust ruumi.¹⁵ Mitmed kaalukad keeleteadlased, nagu W. Thomsen, E. N. Setälä, Y. H. Toivonen jt. aga peavad sõna *rehi* vanaks soome-permi algupära kultuursõnaks, millega ühenduses langeks ära ka tema kunagine parre tähendus. Samal seisukohal on ka L. Kettunen, kes hiljuti on sõna sidunud soome *riehua* 'flammen jms.' sõnaperega, oletades tähendusarengut 'tulelek, sõetuli' > 'küttekolle' > 'küttekoldega hoone'.¹⁶ Ohenduses sellega muudab Kettunen küsitavaks ka Vilppula *rehealuse* tõlgitsuse.¹⁷

Niisiis on *rehealuse* etümoloogia senini vaieldav. Lisaks eeltoodud vastuväidetele märgitagu siinkohal veel, et eesti keeles pole mingeid jälgi sellest, et sõna *rehi* oleks kunagi tähendanud 'pars' või et *rehealuse* peal olevat ruumi oleks nimetatud *reheks*; selle tavaline nimetus on *laudi*, kohati ka *lakk*, *ladu*, *tartu* ja võru murdes *laopäälne*. Ka pole *rehealune* üheski eesti murrakus vilja tegeliku kuivatuskoha (s. o. rehetoa parte) all asuva ruumi nimetuseks. Kõnealuse etümoloogia kinnituseks pole seega ei konkreetset keelelist ega etnograafilist materjali.

Ometi leidub M. Veske ülalesitatud arutluses mõte, mis väärib arvestamist. See on nimelt *rehealuse* kõrvutamise mitmesuguste teiste «alustega». Eesti keeles on olemas terve rida ehitistega seotud nimetusi, mille teiseks komponendiks on *-alune*: *räästaalune*, *ulualune*, *katusealune*, *varjualune*, *kuurialune*, *roovialune*, *saraalune* jne. Enamik taolisi sõnu seostub üsna kerge ehitusega hoonetega, millel seinad kas hoopis puuduvad ning katus toetub sammastele või puudub vähemalt üks sein, tavaliselt esisein. Toome selle kohta mõningaid ilmekamaid näiteid.

varjualune: Khk *varju alune* 'seinteta vihmavari, katuskuur'; Lüg *varju alune* *meil kaa praigus on, aida ja lauda vahel on, katus pääl, ei õle uksi ies; Võn lüüv ehk varju-alune*; Urv *varualune* 'seintega või ilma katusealune'; Se *varo-alone* 'kuurialune', *varo alla ratta* [= vanker] *kistase*.

katusealune: Jäm *neli posti maa sisse aeti, katus peele, katuse-alone einte taarist* [= tarvis]; Khk *katuse alune* 'seinteta kuur'; Mar *postide ots* [= otsas] *või kuidas* [= kui ta] *aga üks katusealone on*; Juu *katusealune* 'postid püsti ja katus peal (puunõud ja astjad, haod, puud sees)'; Jõe müüri ääre *tehakse üks katukse alune*; Lüg *on üks katusse alune, katus on pääl, aga seini ei jõe; nüüd tehässe juo einä laod* [= küündin].

kuurialune; Jäm *kuurialune* 'katus hirte peal'; Mar *kuuri alone* 'õuekambritevaheline lahtine ruum, kahe aidaruumi vaheline lahtise seinaga ulualune'; Juu *kahe aeda vahe ehk aeda ja laada vahe üiti ikke kuurialune*; Vil *kuurialune* (ilma seinteta).

roovialune: Tõs *roovi alune* 'katus roigaste peal, teine külg lahti'; Hää *roovialune* 'kuurialune'; Vil *roovialune ~ kuurialune* (ilma seinteta); Krk *sii kutsuti roovialune, katus pääl nellä tulba pääl, ilma seintet*; Vas *roovialone*, vrd. *ruuv* 'roov, postide pealne seinteta ehitus turvaste kuivatamiseks'. Põhja-eesti murdes tähendab *roovialune* üldisemalt 'lahtise tulekoldega kivimüüridega köök elumajas'.

saraalune: Lüg *nüüd üellässe sara alused, sauna ja sia lauda vahel on tõine*; KJn *saraalune* 'katusealune lahtiste külgedega'; Nõo *saraja-alone* 'lahtine katusealune'; TMr *sarajas ~ sarajaalune* 'lahtine, postidel kuurialune'; Võn *saraja alone* 'katuse, kuurialune, hagerik'; Plv *saraja alune* 'katusealune heinte jaoks (neljal püstpostil laastukatus)'.

löövialune: Khk *löövialune* — *maeq otsas, ust pole ees, lage peel, umbest* ('just ainult') *seinad ning katus* (sõidukite, tööriistade hoidmiseks); Juu *löövialune* 'lahtine katusealune' — *enne, kui põld lautas ruumi, siis tehti nihukesed löövialused laada kõrva, postide otsas, eest ja tagant lahti*; Jür *tegin ühe löövi aluse, kus katus on peal ja postid üksi püsti*; Sim *löövialune, sie on üks ulualune, kas lauda või aida juures*,

¹⁵ H. Vilppula, *Das Dreschen in Finnland*, lk. 283.

¹⁶ L. Kettunen, *Fi. riithi 'Darre'*. *Ural-altaische Jahrbücher* 28, Wiesbaden, 1956 lk. 193–195.

¹⁷ Sealsamas, lk. 194.

ried ja vankrid sies; Plt lõõvalune 'katusealune talus'; San lõõvalune, ilma sainude [= seinteta] katusealune rihe kõrval; Rõu lõõvalune 'koht, kus vanasti savikive kuivatati'.

ulu alune: Sim ulu alune = lüõvi alune; Hls uulu alune 'puude ja muu koli, vankrite, tööriistade jaoks' — uulu alune või lõõvi alune, säänte räästā alune, luippu [= viltu] om sein veeren [= seina ääres]; sääntse uulu aluse (postid nurkadel ja viltu katus peal mõne kõrvalhoone seina juures). Uldisemalt: 'lai räästaalune (aidal, rehielamul)'.

lokialune ~ lõkualune (Kagu-Eestis): Ote lokialune 'katusealune tarberiistade jaoks'; Vas lokialune 'katusealune (seinad puuduvad) heinte, hao või tarberiistade jaoks'; Se lokialone 'kuhja katus 4 sambal'; Võn lõkualone 'katusealune tarberiistade või heinte jaoks'; Kam lõkualune 'lai räästaalune'; Plv lõkualune 'katusealune puude ja tarberiistade hoidmiseks'; Har lokualune 'katusealune tarberiistade jaoks; küün, kuur'.

Joon. 2. Seinteta puusara. Iisaku, Imatu k., Rannavälja t. Foto U. Rips, A. Moora matkalt 1953. — FK 1203: 196.

Kõigi kõnesolevate nimetustega seotud ehitiste tähtsaimaks komponendiks on seega katus (joon. 2). Lõpuks tähendab ka räästaalune lahtist varjualust maja seina ääres. Esitatud liitsõnadest on loogiliselt korrektsed näit. räästaalune ja katusealune, samuti roovi alune ja varjualune, kus sõnu roov ja vari võib pidada katuse sünonüümideks. Need väljendavad tõepoolest vastava ehitisosa all olevat ruumi. Samuti on lugu ka loki- e. lõkualusega, sest lokk ~ lõkk näib algselt olevat tähendanud mingit peal asuvat varju (on tartu ja võru murdes tänini tuntud peamiselt ahjukummi tähenduses). Samasugune on muide veel teine Kagu-Eesti tartu ja võru murdes kasutatav sõna kaardealune ~ kaartealune 'räästaalune', vrd. näit. Vas kaare?, g. kaarte, Se kaareh jne. 'katuseräästas'. Seevastu kuurialune, saraalune, lõõvalune ei asu sugugi kuuri, sara ega lõõvi all, vaid nad ise moodustavadki vastava ehitise. Nende kõrval kasutataksegi sageli sünonüümina lihtsalt sõnu kuur, sara ja lõõv. Et aga neilgi hoonetel peakomponendiks on katus, mis all asuvat lahtist ruumi kaitseb sademete eest, siis on alune-liitsõnad hõlpsad sündima. Nende sünni teegi on veel nähtav. Nimelt kasutatakse sõnade kuur, sara ja lõõv kohakäanetes sageli tagasõna alla, all, alt: Lüg sara 'kuurialune' — talvel tõmmetasse ried savo ('suitsu') kääst vällä sara alle; Vas sarrai 'heinte panus' — panti saraja ala; Try ollu vihma aal varjul lõõvi all; Pst lõõv 'palkidel seisev katusealune' — lõõvi alla pannasse vankrid ja puid; Võn makasime lõõvi all jne. Taolisest tagasõnalisest sõnapaarist on vastava liitsõnani veel vaid kukesamm.

Kogu esitatud materjalist järeldub, et *-alune* seoses hoonetega on kõige laialdasemalt kasutusel lahtise, enamasti sammastele tugineva katusealuse lähenduses. Hoonet kattev katus on kogu ehitises niivõrd domineeriv ja oluline, et hoonesse sisseastumine sisuliselt tähendabki selle alla minekut. Oieti ei saagi niisugusesse hoonesse sisse minna, sest seinu ju pole. Seevastu kinnisesse ruumi minnakse normaalselt ikka «sisse», mitte «alla». Nii osutub hõlpsasti mõistetavaks *alune*-liitsõnade sünd ka juhtumel, kus liitsõna esimene komponent sugugi ei tähenda otseselt peal asuvat. Sel viisil on nähtavasti sündinud ka meid huvitav *rehealune*, mis keeleliselt kuulub ilmselt muude *-alustega* ühisesse rühma. Sellele osutab muide ka kõigile neile sõnadele ühine liitsõna «lagunemine» kohakäänetes: minnakse *varju alla* (mitte *varjualusesse*), ollakse *katuse all* (mitte *katusealuses*), tulakse *kuuri alt* (mitte *kuurialusest*). Samasugune on lugu ka *rehealuse* kohakäänetega. Kuigi sõna on väga sagedase kasutamise tõttu enamasti tugevasti kulunud, on see kohakäänete omapära kõikjal püsitud. Vrd. Khk *rihalne*, ill. *rihala*, iness. *rihalas* (*ala* + iness. lõpp -s); VII *rihalune*, ill. *rihala* ~ *rihalusse* ~ *rihaltse*; Jaa *rihalne*, ill. *rihala*; Muh *rehalne*, ill. *rehala*, iness. *rehalas*; Vig *rehalune*, ill. *rehale*, iness. *rehal*; Tõs *rihalune*, ill. *rihalla*, iness. *rihal*; Nis *rihalune*, ill. *rihale*, iness. *rihal*; Rap *rõijalune*, ill. *rõijale*, iness. *rõijal*; Kad *reije alune*, ill. *reije alla*, iness. *reije all*; Lüg *riijalune*, ill. *riijalla* ~ *riijala*, iness. *riijalas*; Kod *rihalne*, ill. *riha alla*, iness. *rihall*; Hls *riha alune*, ill. *riha ala*, elat. *riha alt*; Kam *rehealune*, ill. *rehe alla*, iness. *rehe all*, elat. *rehe alt*; Plv *rihealone*, ill. *riheala*; Se *rehealone*, ill. *reheala*, elat. *rehealt* jne. Kohati on kohakäänetest üldistunud ka nominatiiv: Tõs *rihal* ~ *rihalu* (iness. *rihal* ~ *rihalu all*), Nis *rehal* ~ *rihalu*, Juu *rõijalu*, Tür *reijal* ~ *rõijal*, Lüg *riijala*, Vai *reijalla*, KJn *rihal* jne.¹⁸ Kohakäänetele tuginev teoreetiseeritud sõnakuju on ka etnograafilises kirjanduses kasutatav *rehala*, millele murretes häälikuliselt täpset nominatiivset vastet ei näi esinevat. Ainult mõnel üksikjuhul kasutatakse *ne*-liitsõna rahvakeeles ka kohakäänetes: VII ill. *rihaltse*, Rid ill. *rihalsesse*, iness. *rihalses*, Tor ill. *rihalusese*, Vas ill. *rehealotsehe*.

Lühidalt — nimetusega *rehealune* seostuv keeleline materjal osutab sellele, et *rehealune* on algselt olnud *rehe* juures asuv lahtine seinteta katusealune, kuhu tõepoolest mindi «alla». Eesti XIX—XX sajandi rehielamute kinnised, seintega ümbritsetud *rehealused* oleksid seega hilisem nähtus, millele on üle kandunud vana lahtise *rehealuse* nimetus.

Kas seda väidet aitavad kinnitada ka etnograafilised seigid? Senises etnograafilises kirjanduses on eesti tüüpilise rehehoone teket seletatud peamiselt nõnda, et see on sündinud algse üheruumilise rehe ühendamise teel avara vilja(peksu)küüniga, otsitagu siis taolise küüni algupära Lääne-Venest ja Valgevenest või Kesk-Euroopast.¹⁹ Alati on seejuures nähtud *rehealuses* algusest peale seintega ümbritsetud ruumi, sest teistsuguseid *rehealuseid* pole eesti etnograafilises materjalis juba alates XVIII sajandist teada. Alles kõige viimasel ajal on H. Moora esitanud uue oletuse, et eesti *rehealune* oli algselt lahtine sammastele tuginev katusealune.²⁰ Tõuke selleks on andnud mitmete lahtise katusealusega rehtede avastamine Eesti vahetus naabruses Pihkva oblasti põhjaosas NSVL TA Balti kompleksse ekspeditsiooni poolt 1950-ndail aastail.

Niisuguseid sammastele toetuva katusega ning seinteta *rehealuseid* kasutatakse eriti Oudova rajoonis Peipsi ja Pihkva järve vahel asuva Remda poolsaare lääneosas, kust neid on registreeritud Tšudskaja Rudnitsa, Samolva, Kobõlje Gorodištše ja Kozlovo külas (joon. 3).²¹ Samasugune rehi oli ka Pihkva rajoonis Irboska lähedal Mežugi külas, kus

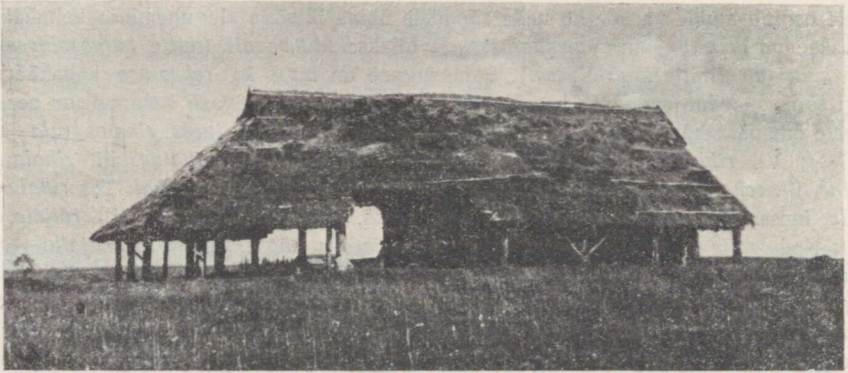
¹⁸ Lähemalt vastavate variantide leviku kohta vt. A. Saareste, Eesti murdeatlas, II vihk, Tartu, 1941, kaart 41.

¹⁹ Näit. I. Manninen, Die Sachkultur Estlands I, lk. 297—304; G. Rännk, Saaremaa taluehitised I. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad V, Tartu, 1939, lk. 167 ja 168; E. Laid, Über den Ursprung der nordosteuropäischen Riege. Folk-Liv XVII—XVIII, 1953—54, Stockholm, lk. 23. Sama seletusviisi omalaadseks variandiks on ka eesitatud H. Vilppula oletus eesti rehehoone tekke kohta.

²⁰ Ettekandes ENSV TA Etnograafia Muuseumi 50 a. juubelisessioonil 1959. a. aprillis Tartus. Trükiis: H. Moora, A. Moora, Baltimaade ajaloolis-kultuuriliste allvaldkondade ja vähemate alljaotuste kujunemisest. ENSV TA Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVII, Tartu, 1960, lk. 59.

²¹ ENSV TA Ajaloo Instituut, ET (= Etnograafilised teatmed) 15, lk. 22—24.

see oli ehitatud 1948. aastal vana plaani järgi.²² Ka mitmed Remda poolsaare sedalaadi rehealused, näit Tšudskaja Rudnitsa ja Kozlovo külas, on ehitatud pärast sõda, nagu kohapeal mäletati, endiste seintega rehealuste asemele. Need on vaenlase poolt rüüstatud maa-alal esimestel sõjajärgsetel aastatel kiiruga ajutiseks ehitatud kerged hooned. Ometi ei saa seda ehitusviisi pidada juhuslikuks, vaid ta tugineb ilmselt vanale kohapealsele traditsioonile, nagu osutavad ka Samolva külas säilinud kaks samasuguse ehitusega

Joon. 3. Rehi seinteta rehealusega. Pihkva obl., Oudova raj., Samolva k/n., Tšudskaja Rudnitsa k. Autori foto, 1958. — ENSV TA, Ajaloo Instituudi etnograafilised fotod 14: 193.

rehte, mida kohalikud elanikud peavad vähemalt sada aastat vanaks. Kaugemal idas ei näi taolise ehitusega rehtesid Peipsi-tagusel Pihkva oblasti alal leiduvat. Väärrib märkimist, et Remda poolsaar on vana eesti asustusala, mis säilitas tihedad sidemed Räpinaga ja kus mitmeid eesti külasid püsis kuni Suure Isamaasõjani. Ülmärgitud küladest oli Kozlovo sõjani veel põhiliselt eesti küla, kuna varasemad arvatavad eesti külad Samolva ja Tšudskaja Rudnitsa olid juba XIX sajandiks venestunud.²³ Seega pole võimatu, et kõnesolevate rehtede puhul on tegemist otseselt kohaliku vana eesti traditsiooni jätkuga. Igal juhul on poolsaare asustus nii eesti kui vene seisukohalt perifeerne, vanapäraste kultuurinähtuste sagedasem säilimine just perifeersetel aladel aga on üldtuntud tõsiasi.

Tegelikult on sammaste tugineva katusega rehepeksupõranda kohta, millega nii mõnigi kord ühise katuse all asub ka rehi (resp. ovin), teateid mitmelt poolt mujaltki Loode-Vene altalt, nagu Novgorodi, Tveri, Jaroslavi, Vologda kubermangust jm.²⁴ Niisuguste varikatuste sammaste vahesid on kohati hakatud osaliselt sulgema lattidest ja õlest või peergudest valmistatud kilpidega, edasi ka juba rõhtpalkidega, mille otsad asetsevad sammastes olevates soontes (joon. 4).²⁵ Nii kujunenud primitiivne ja kerge seinakonstruktsioon on üsna iseloomulik ka ukraina ja valgevene rehealustele, mis sageli ümbritsevad niisamuti kui Eestiski nende sisse ehitatud rehte või ovi.²⁶ Kerge seinahitusega tüüpilist sammasreheatust kohtame ka Latgales (joon. 5). Et siingi sein on suhteliselt hiline näh-

²² ET 15, lk. 125.

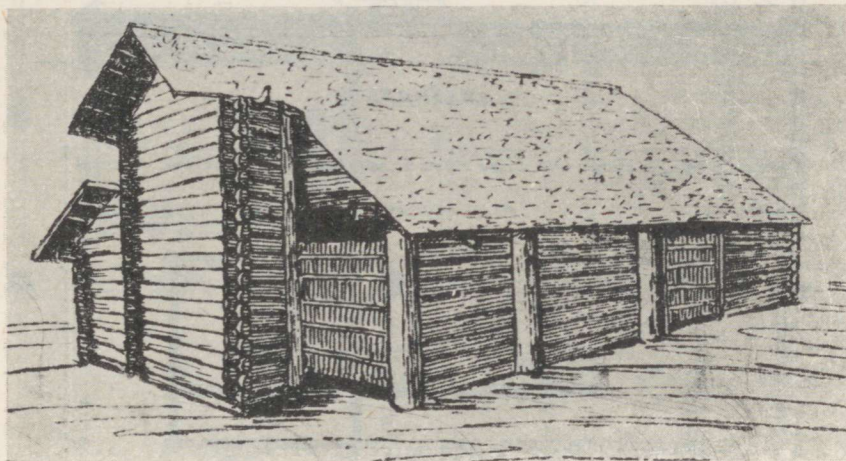
²³ P. v. К ö р р е н, Erklärender Text zu der ethnographischen Karte des St. Petersburger Gouvernements. St.-Petersburg, 1867, lk. 102 ja 103.

²⁴ E. Э. Б л о м к в и с т, Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов, lk. 303; G. R ä n k, Saaremaa taluehitised I, lk. 164 ja 165. Верхне-Волжская этнологическая экспедиция. Крестьянские постройки Ярославско-Тверского края, Л., 1926, lk. 57, 144 ja 167; М. С и н о з е р с к и й, Домашний быт крестьян Левочской волости Боровичского уезда Новгородской губернии. Живая Старина IX, СПб., 1899, lk. 431.

²⁵ Верхне-Волжская этнологическая экспедиция. Крестьянские постройки Ярославско-Тверского края, lk. 144.

²⁶ Vt. E. Э. Б л о м к в и с т, Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов, joon. 61 (lk. 301).

tus, sellele viitab rehe (*rija*) ja rehepeksupõranda (*kuls*) ümber oleva 2,6 m laiuse madalama räästaaluse nimetus *pajumte* 'katusealune'.

Joon. 4. Ovin ühise katuse all rehepeksuruumiga. Kalinini obl., end. Bežetski mk. — L. I. Pesselepi järgi.

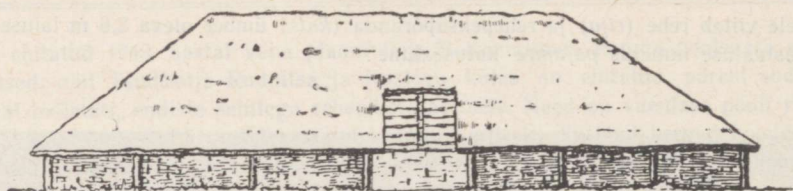
Vene rehepeksupõrand, olgu lahtine, sammaskatusega või seintega ümbritsetud, kannab kõige üldisemalt nimetust *гумно*, põhja-suurvene alal ka *ладонь*. See ühine nimetus aitab omaltpoolt rõhutada loomulikku arengujoont, mis viib lahtiselt peksupõrandalt kinnise rehealuseni, ilma et oleks tingimata tarvis otsida mingeid väljastpoolt tulnud mõjustusi. Et peksupõrand ja rehi sageli ehitati ühise katuse alla, on hõlpsasti mõistetav nii ehituse kui ka rehetööde endi ökonoomia seisukohalt.

Seinteta sammaskatus pole täielikult kadunud ka aladel, kus rehealune on piiratud palkseintega. Leningradi oblasti vadja ja isuri alal on võrdlemisi tüüpilised rehed, kus ühise katuse all on kitsam rehi ja selle kõrval asuv laiem rehealune.²⁷ Kolmel küljel rehe ümber lahtiseks jäänud osa kohal olevat katust kannavad sambad, mis hoone külgedel asuvad rehealuse seintega samal joonel (joon. 6). Rehealuse seinapalgid on vaid kahest välisnurgast ühendatud ristnurga abil, kuna rehe pool kinnituvad nende otsad sammastesse. Rehepoelses otsas rehealuse ja rehetoa vahele jäävaid avausi kasutatakse rehealuse peasissekäikudeks, mis võivad olla täiesti lahtised või suletakse värvavaga. Mõnikord on rehi ehitatud hoone ühele küljele. Ka niisugusel puhul pole loobutud katust kandvaist tugisammastest, kuigi sel küljel oleks võimalik katusesarikaid toetada otse rehe seinale. Lahtine katusealune on seotud niisiis kindla ehitustraditsiooniga ning moodustab rehealusega ilmse konstruktiivse terviku, mis lubabki temas näha vana, seinteta rehealuse pärandit. Ühel hiljuti publitseeritud Ingerimaa rehe joonisel 1684. aastast näeme vanemat varianti seesugusest rehealusest.²⁸ Siin on veel kogu rehealune ehitatud sammaskonstruksioonis, kusjuures sammaste vahed on täidetud rõhtpalkidega. Ainult rehe ette jääb lahtine sammaskatusealune. Rehi pole seejuures rehealusega ühise katuse all, vaid tal on eraldi, kõrgem katus. Uuematel vadja ja isuri rehtedel on katusealune hoone ühel küljel ja tihti ka otsas sageli ehitatud laiemaks, milleks rehehoone katuseräästa jätkuna on tehtud lisakatus, toetades seda mõne meetri kaugusel teisele, lähemate sammaste reale. Peamiselt kasutati niisugust katusealust põllult veetud peksmata viljavihkude hoidmiseks.

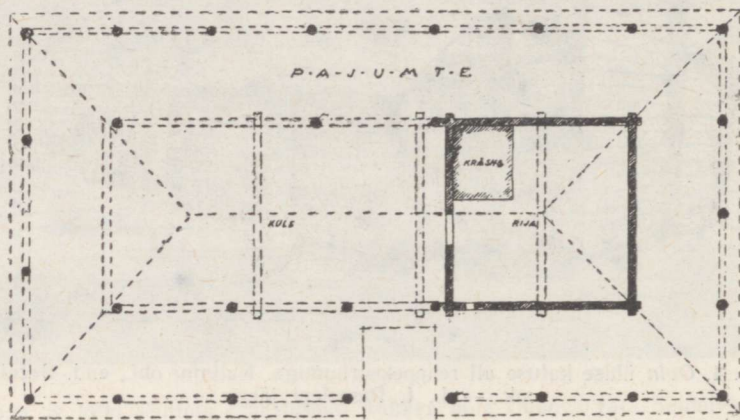
²⁷ Vadja rehtede suhtes vrd. G. Ränk, Vatjalaisten rihi ja riihityöt. Kalevalaseuran vuosikirja 35, Porvoo-Helsinki, 1955, lk. 279–295.

²⁸ Vt. G. Ränk, Ingermanländska rior. «Rig» 1960, lk. 78, joon. 2.

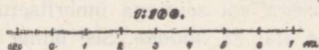

JÄNSKATS.

PLANS.

JÄNSGRIEZUMS.

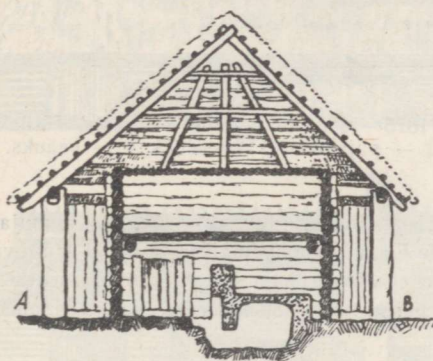
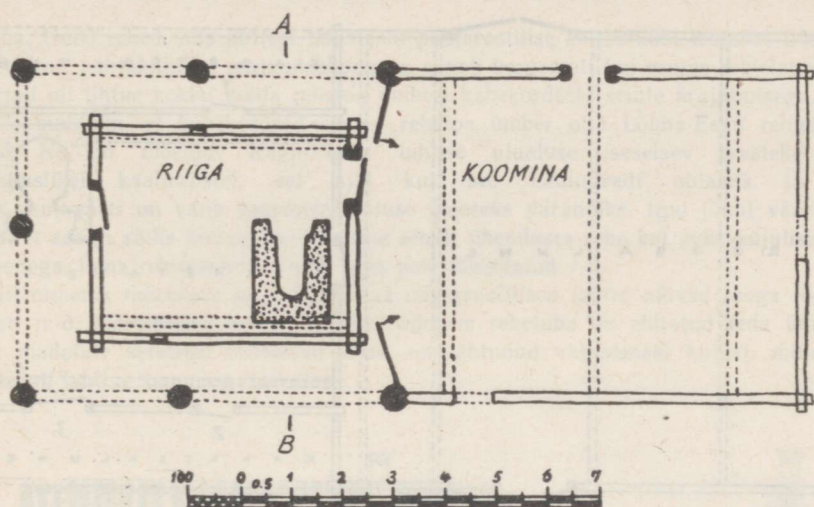
Joon. 5. Sammasrehealusega rehi Ida-Lätist, arvatavasti Ludza mk-st.
— Materiali par Latvijas būvniecibu IV, 17.

Sammaskatusealune rehetoa ümber kannab vadya keeles nimetust *paazuhha* (< vene *пазуха*^{28a}), ka *kattoalus* 'katusealune' (Mati k.), *riihen alus* 'rehealune' (Jõgõperä k.), isuri keeles *lakan alus* 'laka-, katusealune'.²⁹ Viimaste nimetuste lähedane analogia eesti *rehealune*-sõnaga on ilmne. Märgitagu, et *lakaalune* esineb kohati ka lõuna-estis murdes (Har, Se) tähenduses 'seinteta katusealune'.

Rehetuba kolmelt küljelt ümbritsev sammaskatusealune ei ole päris tundmatu ka Eestis. Pole küll andmeid tema esinemise kohta rehielamutes, kuid spetsiaalselt rehes ehitatud hoonetes, peamiselt Ida-Eestis, on ta küllaltki sagedane. Nii on sammaskatusealusega rehetesid registreeritud Vaivarast Venkylast (vene rehi; EJ 70 : 6), Lüganuselt Moldava kylast (FK 1224 : 112), Iisakust Tubniku ja Kuru kylast (EJ 159 : 9, 13), Rāpinast (joon. 7), Sangastest end. Tõlliste valla piiridest (joon. 8 ja EJ 167 : 41, 42) ja Suure-Jaanist Tääksi kylast (EJ 190 : 23). Ka arvatavasti Alatskiviilt pärit eesti asunikud on Pihkva oblastis Ljadõ rajoonis ehitanud endale samasuguse rehe (joon. 9). Mõnikord esineb juh-

^{28a} Vrd. В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка III. М., 1956, lk. 9: *пазуха* 'Зодчск. дуга или навес кладки'.

²⁹ ET 10, lk. 31, 39, 46, 50 ja 62.

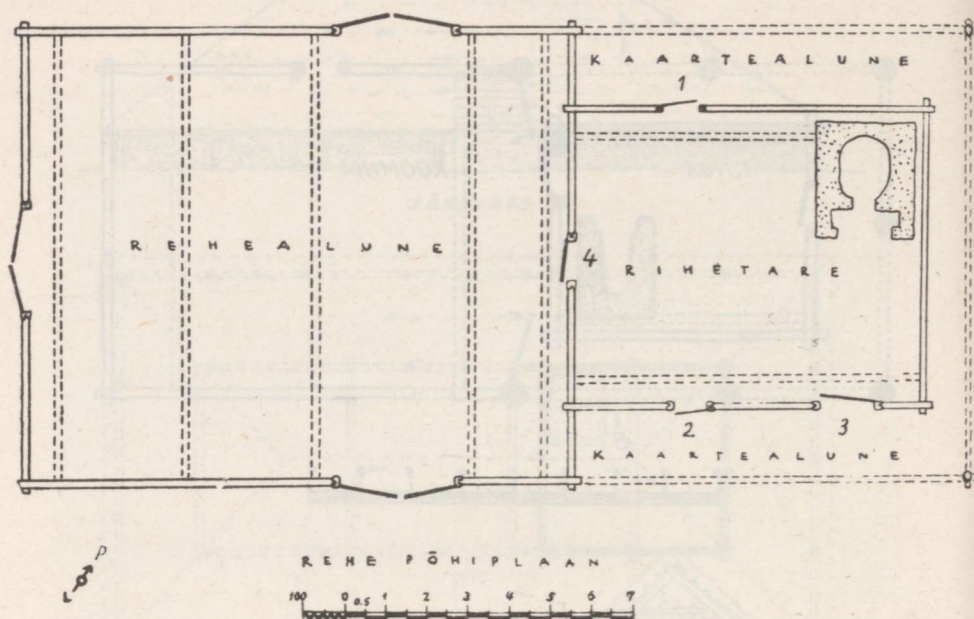

Joon. 6. Vadja rehi. Leningradi obl.,
Kingissepa raj., Itšapäivä k. — EJ
(= Etnograafilised joonised ENSV
TA Etnograafia Muuseumis) 161 : 1.

tumeid, kus sammusalualune on ehitatud ainult rehetoa ühele või mõlemale küljele ning puudub hoone otsas. Niisugust rehte kohtame isegi nii kaugel läänes nagu Harju-Madises (kirikumõisa rehi, ehit. 1883 — EA 29, 803 ja FK 791 : 69). Kõnesolev lahtine katusealune

Joon. 7. Sammasalualusega rehi XIX sajandi lõpust. Räpina, Soohara k.,
Konsa t. Foto U. Rips, T. Habichti matkalt 1954. — FK 1214 : 935.

Joon. 8. Sammasulalusega rehi (ehit. 1875—1885) põhiplaan. Sangaste, Tõlliste v., Piiriotsa t. — EJ 167 : 39. 1 ja 2 — pajaaken, 3 — eesuks, 4 — peauks.

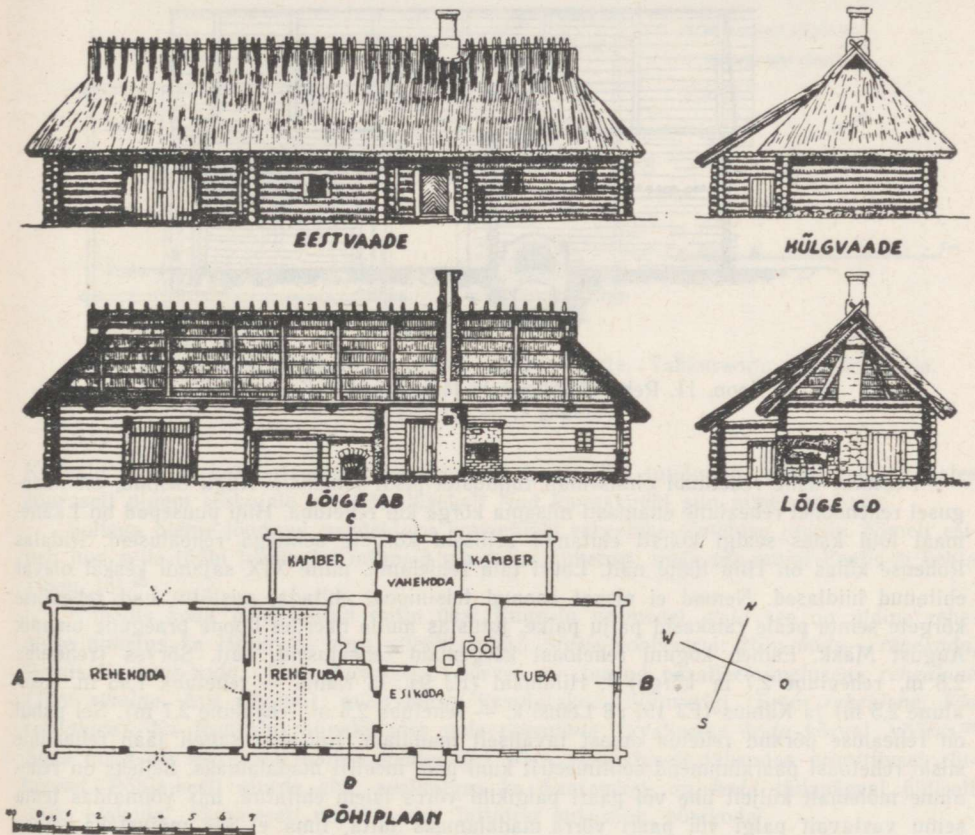
kannab Sangastes nimetust *kaartealune* 'räästaalune', Põlvas — *lõkualune*; mujalt puuduvad tema nimetuse kohta andmed. Kirde-Eesti sammasulalusega rehed kuuluvad ilmselt kokku vadja ja isuri sama tüüpi rehtedega. Keerukam on olukord Kagu-Eesti vastavate rehtedega. Need on kõik hilised ning pärinevad ajast, mil rehte hakati elamust lahtu

Joon. 9. Eesti asunikude sammasulalusega rehi. Pihkva obl., Ljadõ raj., Lomovo k., Viigandi t. Foto T. Habicht 1959. — FP (= ENSV TA Etnograafia Muuseumi fotopäevik) 452 : 278.

ehitama. Uued rehed, mis ühtlasi tähistasid põhjaeestilise ehitustüübi levimist Lõuna-Eestisse, ehitati puhtakujulise majandushoonega sageli kergemalt kui senine rehielamu. Palgi-materjali oli lihtne kokku hoida rehetoa ümbert kahekordsete seinte ärajätmisega, mis oli seda loomulikum, et kahekordsed seinad rehetoa ümber olid Lõuna-Eesti rehielamulegi võõrad. Nii on mõeldav Kagu-Eestis lahtise ulaluse iseseisev taasteke lihtsail majanduslikel kaalutlustel, sel ajal kui see Leningradi oblastis ja Kirde-Eestis usutavasti on vana sammastrehealuse otseseks pärandiks. Igal juhul väärub rõhutamist, et sealgi säilis seesugune ulualune ainult ühenduses rehe kui puhtakujulise majandushoonega, kuna rehielamute juures seda pole täheldatud.

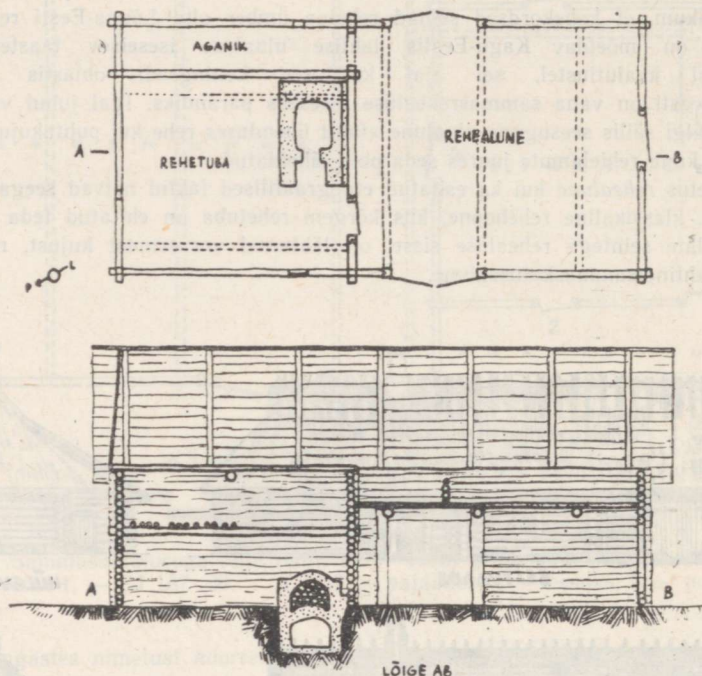
Nii nimetus *rehealune* kui ka esitatud etnograafilised faktid näivad seega tõendavat, et eesti n.-õ. klassikaline rehehoone, kus kõrgem rehetuba on ehitatud teda ümbritseva avara madalate seintega rehealuse sisse, on lähtunud varasemast kujust, milles rehealuseks oli lahtine sammaskatusealune.

Joon. 10. Rehielamu. Käina, Ristivälja t. — EJ 94 : 5.

Eesti äärealadel, peamiselt Lõuna-Eestis ja saartel, kuid ka põhjarannikul, Kuusalu kalurikülades, ning kohati Alutaguses, esineb teistsuguse põhiplaaniga rehehoone, milles rehetuba ja rehealune on ehitatud ühe katuse alla kõrvuti, ühekõrguste seintega ja enamasti ka ühelaiuste ruumidena, kusjuures mõlema ruumi külgseinad asuvad samal joonel (joon. 10). Taoliste hoonete juures ei esine jälgi rehealuse kunagisest sammaskonstruktioonist. Harvemini on seda tüüpi hoonetel rehetuba rehealusest kitsam, kusjuures esiseinad sel puhul jäävad tavaliselt samale joonele, kuna rehetoa taha moodustub toa ja

rehealuse seina vahele kitsas aganik (joon. 11). Niisugused rehielamud on iseloomulikud eriti Lääne-Saaremaale.³⁰

Joon. 11. Rehe põhiplaan ja lõige. Iisaku, Kauksi k., Nõmme t. — EJ 159 : 2.

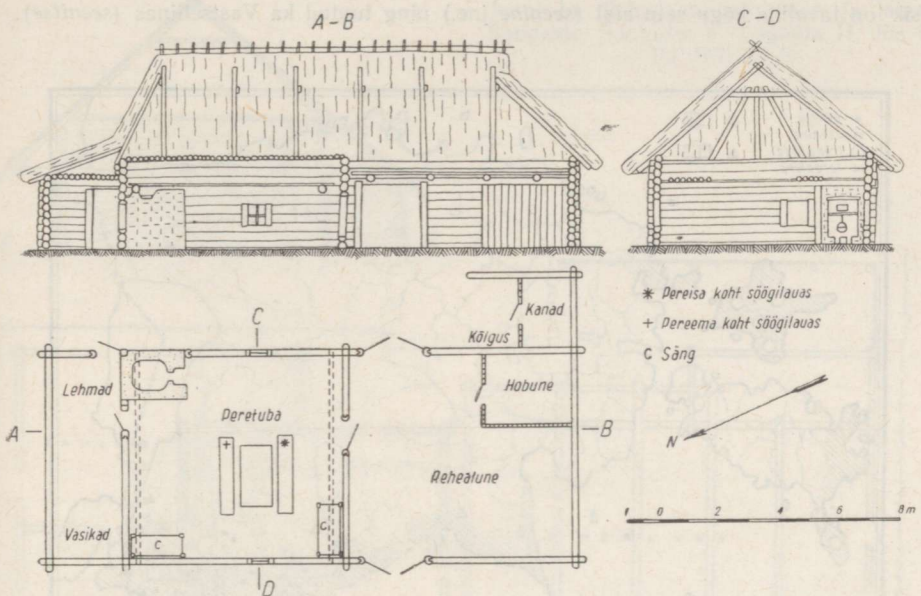
Peatume selle rehetüübi olulisemal tunnustel pisut lähemalt. Nagu öeldud, on niisugusel rehehoonel rehealune enamasti niisama kõrge kui rehetuba. Hiiu puusepad on Läänemaal tööl käies sealgi kohati ehitanud selliseid kõrgete seintega rehealuseid. Ridalas Rohense külas on Hiiu tüüpi näit. Lauri talu rehielamu, mille XIX sajandi keskel olevat ehitanud hiidlased. Nemad ei olevat osanud teistmoodi ehitada, mistõttu nad rehealuse kõrgete seinte peale raiskasid palju palke, jutustas mulle naerdes hoone praegune omanik August Mäkk. Esineb koguni rehetoaast kõrgemaid rehealuseid, näit. Sõrves (rehetuba 2,5 m, rehealune 2,7 m kõrge)³¹, Hiiumaal (EJ 94 : 13 Käina — rehetuba 1,95 m, rehealune 2,5 m) ja Kihnus (EJ 197 : 8 Lemsi k. — rehetuba 2,5 m, rehealune 2,7 m). Sel puhul on rehealuse põrand rehetoa omast tavaliselt madalam. Küllaltki sageli jääb rehealune siiski rehetoaast paarkümmend sentimeetrit kuni pool meetrit madalamaks. Selleks on rehealune mõlemalt küljelt ühe või paari palgikihi võrra laiem ehitatud, mis võimaldas tema seinu vastavalt palgi või paari võrra madalamaks jätta, ilma et see mõjustaks katuse konstruktsiooni. Kirjeldatud ehitusviis on tuntud nii Lõuna-Eestis kui saartel. Lõpuks esineb ka juhtumeid, kus mõlema ruumi seinad ehitatakse küll ühekõrgused, kuid rehealuse laudit kandvad talad paigutatakse mõne palgikihi võrra madalamale (joon. 11), millega laudipealne muutub mahukamaks ja sinna saab paigutada rohkem õlgi.

Suuruselt on kõnesoleva rehetüübi rehealune tunduvalt väiksem tavalisest Põhja-Eesti rehealusest. See tuleneb peamiselt asjaolust, et siin dikteerib rehealuse laius rehetoa laius. Vastavalt ehitatakse rehealune ka mõnevõrra lühem. Kui Põhja-Eesti rehealuse harilik laius on 7–10 m ja pikkus üle 10–11 m, siis Lõuna-Eestis on ta laius 5–7 m ja pikkus enamasti alla 9 m. Põrandapinnalt on Põhja-Eesti rehealune rehetoaast normaal-

³⁰ G. Ränk, Saaremaa taluehitised I, lk. 114–136.

³¹ Sealsamas, lk. 115.

selt üle kahe korra suurem (rehetuba keskmiselt 30—40 m², rehealune 80—100 m²)³², Lõuna-Eesti hoonetüübil aga on tavalised 40—60 m² suurused rehealused. Küllaltki sageli, eriti kehvikelamutes, kus kunagi ei tulnud peksta suuri viljakoguseid, on rehealused kas enam-vähem niisama suured kui rehetuba või sellest koguni väiksemad (joon. 12).³³ Ka

Joon. 12. Rehielamu plaan ja lõiked. Häädemeeste, Tahkuranna v., Metsaküla, Viina t. — EJ 134 : 24.

Kuusalu ranniku kalurielamute rehealused on toast tihti tunduvalt väiksemad, vastates suuruselt pigem eeskojale kui rehealusele.³⁴ Nad kannavadki siin nimetust *koda*.

Sellega oleme jõudnud vaadeldava hoonetüübi rehealuse nimetuse juurde. Nimelt esineb just selle tüübi levikualal mitmeid murdelisi nimetusi, mida me mujal Eestis ei kohta (joon. 13).³⁵

Nimetus *koda* pole tuntud mitte üksi Kuusalu neemel, vaid see on üldine rehealuse nimetus ka Hiiumaal ning esineb samuti Sõrve poolsaarel: Hiiumaa *koda* ~ *rehekoda*, Reigis ka *suur-koda*, Jäm, Ans *koda*. Sõrves on tuntud paralleelnimetuseks *rehealune* (Jäm *rihalne*, Ans *rihalnä*), mida harva kasutatakse Hiiumaalgi (Emm *rehealone*, Käi *rehealune*). Ka Kuusalu rannakülades pole *rehealune* tavalisema *koda* kõrval võõras.³⁶ Sõna *koda* on teatavasti põline soome-ugri sõna, mis algselt tähendas primitiivset eluhoonet. Põhja-eesti murde alal, sealhulgas ka Saaremaal, on *koda* tänapäeval üldiselt 'esik, eeskoda', lõuna-eesti murdes aga 'lattidest suveköök, püstkoda'.

Võru murde kaguosas kohtame peamiselt vananenud sõnana nimetust *seenine*, mis esineb mitmesugustes variantides: Plv *seenine*, Rõu *seendse*? ~ *señdse*? ~ *seenitse*, Vas *seenine* ~ *seenits* ~ *seenitse*, Lut *rehe siense* ~ *rehe sieñine*. I. Mannineni andmeil on

³² Vrd. sealsamas, lk. 109; I. Manninen, Die Sachkultur Estlands I, lk. 110 ja 111.

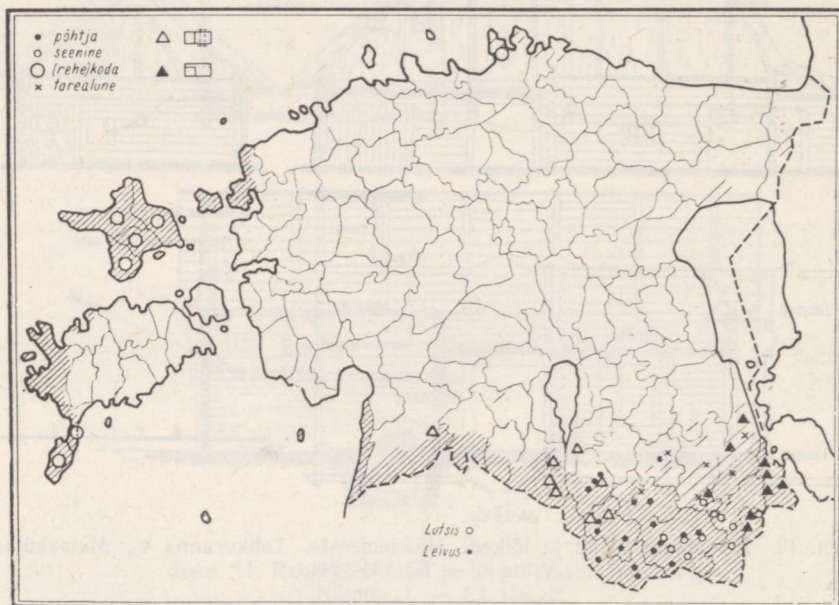
³³ Vt. näit. EJ 197 : 8, 9 Kihnu, EJ 22 : 6 Reigi, EJ 23 : 19 Halliste, EJ 193 : 48 Halliste, EJ 134 : 24 Häädemeeste; T. Habicht, Rehielamu Kagu-Eestis 19. sajandi teisel poolel, joon. 15 (Karula), 26 (Põlva), 63 (Karula).

³⁴ G. Ränk, Omapärane elamutüüp Eesti põhjaranniku neemel. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XIV, Tartu, 1939, lk. 73 jj.

³⁵ Vrd. A. Saareste, Eesti murdeatlas II, kaart 41.

³⁶ EA 28, 281 (Kiiu-Aabla k.), 305 (Hara k.), 329 (Pedaspää k.), 335 (Kolga-Aabla k.).

seenine reheeluse tähenduses tuntud ka setu alal Obinitsa külas.³⁷ Räpina *seenine* oli samuti omal viisil seotud reheelusega. See oli 'reheeluse küljel vanasti 3 m lai ja 6 m pikk ruum toiduhoiu tarvis reheeluse värvast kuni välise otsaseinani, lagi peal' (Leevaku k.) või 'aganik, ehitatud reheeluse otsa või tagapoole külge' (Haavapää k.). Tegemist on vene laensõnaga (< vene *сени*, valgevene *сенцы* 'esik'), mis oma otseses tähenduses 'esik' on tavaline kogu setu alal (*seenine* jne.) ning tuntud ka Vastseliinas (*seenitse*).

Joon. 13. Lõuna-Eesti tüüpi rehehoone, tema variantide ja nimetuste levik Eestis. Viirutus märgib hoonetüübi levikuala.

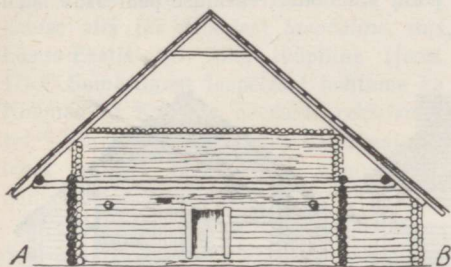
Võru murde lääne- ja tartu murde lõunaosas esineb teine vananenud reheeluse nimetus *põhtja*: San *põhtja* ~ *põhkja*, Urv *põhtja*, Krl *põht'a*, Har *põhtja* ~ *põht'a*, Rõu *põhtja*, Lei *põht'a* ~ *põh'k'ja*. Kõnesolev sõna on pärit läänemeresoome ja permi keelte ühisest tüvest, mis tähenduslikult seostub vilja puhastamisega. Vrd. põhja-estis *pohe* (*mold*) 'küna, milles puhastati suurmaid või teri', soome *pohtaa*, *pohtia* 'tuulata, vilja puhastada', ersa-mordva *понажавтомс* 'tuulama', sürja-komi *пож* 'sõel' jne.³⁸ Selle sõna tähenduslik areng Lõuna-Eestis on hõlpsasti mõistetav, kui meenutada, et reheelune oli ka viljatuulamisruumiks. Temagi puhul on reheeluse ja esiku nimetus kohati samastunud. Näiteks eristatakse Urvastes *peräpõh'ta* 'reheelune' ja *edepõh't'a* 'kambri esik, eeskoda'. Kohtame ka teist laadi tähendusvarjundeid, nagu Urv *põh'tja* 'aganik', Krl *põht*, g. *põhtja* 'koht rehe all, kus vilja sõtkuti', *põhtja* 'reheeluse teine pool, kuhu vili välja aetakse', Rõu *põhtja* 'rehe alla peksuks laotatud vili' — *sen'dse põrmandu pääl põhtja*. Nende puhul näib olevat tegemist tähenduse kitsenemisega või nihkumisega aladel, kus on peale tunginud teised reheeluse nimetused.

Nii *seenise* kui *põhtja* arvel on Kagu-Eestis uuema nimetusena levinud *reheelune*, mis on tuntud peaaegu kõigis tartu ja võru murrakutes. Kõige hilisema uustulnukana näib ta olevat tunginud murde äärmisse lõunaossa Karulasse, Harglasse ja Rõugesse,

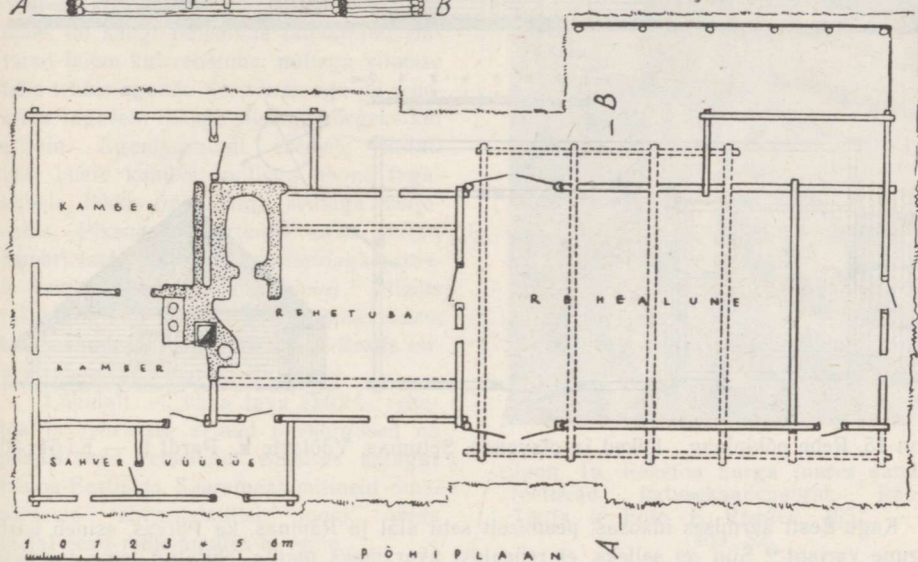
³⁷ I. Manninen, Setude ehitused. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat I, Tartu, 1925, lk. 63, joon. 34.

³⁸ P. Ariste, Vanimast läänemereelaste põllundusest keeleliste andmete põhjal. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, v. 38, Ajaloo-Keeleteaduskonna töid, Tallinn, 1955, lk. 197.

äärmisses kagus, setu alal, aga on ta täiesti valitsev. Et ka Lutsi eestlased tunnevad *sienine* kõrval nimetust *rihe alune*, näitab, et võru murde kaguosas pidi see sõna olema tuntud juba enne sealt arvatavasti XVIII sajandi algul toimunud ümberasumist Lutsi alale.

Joon. 14. Rehielamu põhiplaan ja lõige. Sangaste, Sangaste v., Lauküla II, Jõe t. — EJ 167: 18,19.

Sõna *rehealune* kõrval kohtame Kagu-Eestis samas tähenduses kohati ka teisi *-aluseid*: Urv, Räp *tare alone*, Plv *tarealune*, Krl *põht'jaalune*, Har *põht'a alune*.³⁹ Viimase sõnakuju unumise tõttu rahvaetümoloogiliselt moondunud variandiks võiks pidada ka Kan *põhjala 'rehealune'* (? < *põhtja ala 'rehe alla'), milline nimetus keelejuhi seletuse järgi tulevat sellest, et rehealune oli põhja poolt lahti (!). Needki sõnad, mis on ilmselt tekkinud *rehealuse* eeskujul, kinnitavad omalt poolt tema suhteliselt hilist sissetungi Kagu-Eestisse, kus varem olid levinud teised nimetused.

Niisiis ei tohiks olla kahtlust, et sõnade *koda*, *seenine* ja *põhtja* puhul on tegemist vanemate nimetustega, mis on taandunud uema *rehealuse* ees. Nähtavasti on viimase levimine osalt toimunud koos põhjaeestilise rehehoone levimisega. Kagu-Eestis, kus rahvaski peab *rehealust* tihti uuemaks nimetuseks, on põhjaeestiline rehehoone hakanud ulatuslikumalt pinda võitma alles XIX sajandi teisel poolel.⁴⁰ Uue nimetuse levimist soodustas muu hulgas ka asjaolu, et eriti rehealuse osas oli mõlema hoonetüübi vahel küllaltki olulisi konstruktiivseid jm. erinevusi.

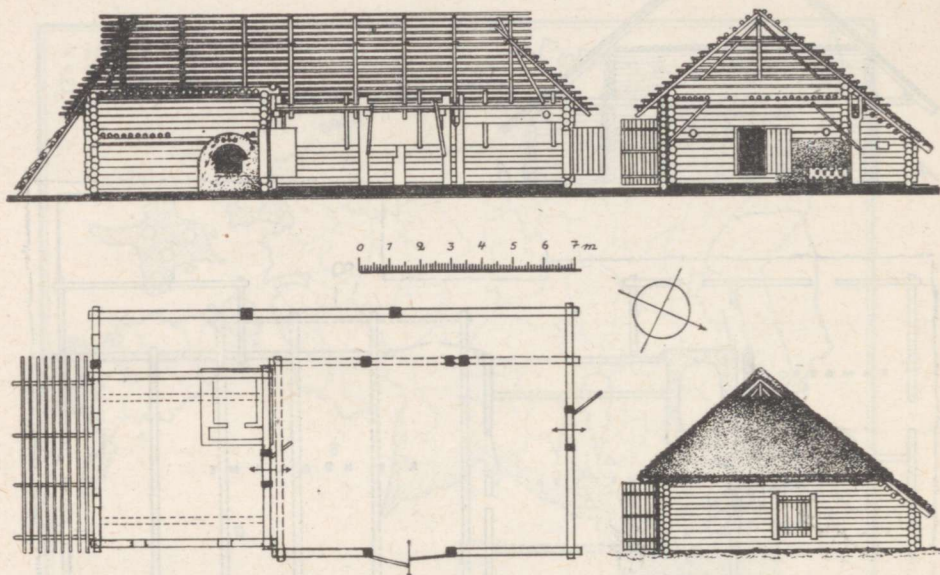
On veel tähelepanav, et Kagu-Eestis on tekkinud mitmeid rehehoone variante, mis kõik tuginevad eespool kirjeldatud põhikonstruktsioonile, mida ühes või teises suunas on püütud edasi arendada. Sangastes, Karulas ja Helves leiame näiteks rehealuseid,

³⁹ T. Habicht, Rehielamu Kagu-Eestis 19. sajandi teisel poolel, lk. 48 andmeil on *tarealune* tuntud ka Kanepis.

⁴⁰ Sealsamas, lk. 14 ja 15, 75 ja 76.

mille külge seinad on küll rehetoa seintega samal joonel, kuid nendest tunduvalt madalamad (joon. 14).⁴¹ Hoone on selgi puhul ehitatud ühise katuse alla. Rehealuse kohal kannavad katust pealmistele seinapalkidele toetuvad laetalad, mille otsad ulatuvad seinast väljapoole peaaegu räästa servani. Talade otstel lamaval murispuul lasuvad sarikad. Nii on ühelt poolt hoitud kokku seinapalke, teiselt poolt muudetud rehealuse peal asuv laudiruum avaramaks ja rohkem õlgi mahutavaks.

Joon 15. Rehe põhiplaan, lõiked ja otsvaade. Setumaa, Võõlaste k., Pardi t. — EJ 64 : 30.

Kagu-Eesti äärmises idaosas, peamiselt setu alal ja Rāpinas, ka Põlvas, esineb teistsugune variant.⁴² Siin on selleks, et rehealust avaramaks muuta, ehitatud tema tagasein rehetoa seinast mõne meetri võrra tahapoole (joon. 15). Tulemusena on rehetoa taha tekkinud aganik nagu Põhja-Eestigi rehtedes, hoone tagasein aga on tunduvalt madalam esiseinast ning katus tagaküljel vastavalt laiem. Sarikad säilitavad seejuures tihti tagaküljelgi endise pikkuse ja laienuvad katusepinda kannavad räästa osas abisarikad. Sarikate alumised ning abisarikate ülemised otsad toetuvad rehetoa tagaseinaga samal joonel asuvail sammastel lamavaile kandepalkidele. Viimaseid on enamasti 2—4 pealistikku, mistõttu nad moodustavad otseki väikese õhus rippuva seina (joon. 16). Nii võiksid nad olla jäändeks vanast rehealuse seinast, mille katusekande-funktsiooni nad jätkavad. Teiselt poolt on seesugune katuse toetamise viis väga lähedane naabruses olevate vene ja Latgale avarate rehealuste sammaskonstruksioonile, kus aga tavaliselt kandepalke on vähem, üks või kaks (vrd. joon. 5).⁴³ Nimetatud viisil hoone tagaseina kaugemale nihutamise tagajärjel rehetoa taha tekkinud aganikust on nähtavasti kujunenud toatagune külgekamber, mille välissein jääb samale joonele rehealuse seinaga. Külgekambriki on tavalised just Kagu-Eesti idaosas (Rõuge, Rāpina, Põlva, Vastseliina).⁴⁴

⁴¹ Vrd. sealsamas, joon. 15 ja 16.

⁴² Vt. sealsamas, lk. 18 ja 19, joon. 17, 18, 21—23; E. В. Рихтер, Материальная культура сету в XIX и нач. XX века, lk. 187—188.

⁴³ Vt. G. Rānk, Über die russischen Riegegebäude im Kreise Petseri. Opetatud Eesti Seltsi Toimetused XXX, Tartu, 1938, lk. 604—605 ja 611, joon. 1, 3 ja 5; Материалы и исследования по этнографии русского населения европейской части СССР. Труды Института этнографии, н. с., т. LVII, М., 1960, lk. 41 ja 42, joon. 19 (Latgale), lk. 301 ja 302, joon. 18 ja 19 Б (Pihkva obl. Petseri raj.).

⁴⁴ T. Habicht, Rehielamu Kagu-Eestis 19. sajandi teisel poolel, lk. 20, joon. 24.

Olgu lõpuks märgitud, et ka otskamber ehitati Lõuna-Eestis niisama kõrgete seintega kui rehetuba. Ruumi soojemaks muutmiseks paigutati tema lagi aga tunduvalt madalamale, nii et kambri peale katuse alla jäi palkidest *laepäoline*, mis Lõuna-Eestis on üsna tüüpiline (joon. 17).⁴⁵ Samasugust laepealset kohtame ka Hiiumaa ja Kuusalu neemede rehielamutes.⁴⁶ Võrreldagu sel puhul ka rehealuse laudi seintest madalamale paigutamist, millest oli juttu eespool.

Mõneti teistsugune on olnud Lääne-Saaremaa rehielamute areng. Nagu mäletame, on siingi rehealune tagaküljelt ehitatud laiem kui rehetuba, millega viimase taha tekkis aganik. Seejuures aga jäi rehealuse tagasein ikkagi niisama kõrgeks kui esisein. Aganikuruumi asemele ehitati tihti laiem kamber, millega hoone tagaküljele tekkis madalama seinaga väljaehitis. Pikenenud sarikate toeks ehitati kambri laele rehealuse tagaseinaga samale joonele kandesein (*külmsein*).⁴⁷ Niisiis rakendati siin kambri laiendamisel sama katusekandeprintsiipi, mis Kagu-Eestis esines rehealuse laiendamise puhul.

Lühidalt — vana tava ehitada rehetoa ja rehealuse seinad ühekõrgused on põhjustanud rehielamu edasises arengus Lõuna-Eestis ja Saaremaal mitmeid omapäraseid ehitustehnilisi jooni, mida mujal eesti rehielamutes ei esine.

Kõike eeltoodut arvestades tundub usutavana, et vaadeldud lõunaeesti- ja saartepärasel rehehoonel on rehealune kujunenud teist teed kui Põhja-Eesti tavalisel rehehoonel. Kunagisest sammastele tuginevast avarast seinteta rehealusest ei leia me siin ei konstruktiivseid ega terminoloogilisi jälgi. Mitmed siinsed vanad rehealuse nimetused (*koda*, *seenine*) seostuvad tähenduslikult esikuga, eeskojaga. Ka ehituslikult on sinne rehealune juba oma väiksemate mõõtmete tõttu hõlpsasti eeskojaga ühendatav. Seega on üsna lähedal järeldus, et saarte ja Lõuna-Eesti rehetoaaga ühelaiune ja ühekõrgune (tihti ka ühesuurune) rehealune on arenenud vana kaheruumilise elamu eeskojast. Olevalt majanduslikest vajadustest hakati seda eeskoda rehealuse funktsioonis ehitama avaramaks, muutmata seejuures hoone seinte ja katuse konstruktsiooni põhimõtteid.

Rehealuse tuletamine kaheruumilise suitsuelamu esikust pole iseenesest uus mõte. Tuginedes just Hiiu rehealuse nimetusele *koda*, esitas selle juba möödunud sajandi lõpul A. O. Heikel.⁴⁸ Uuemaist uurijaist on põhiliselt samale seisukohale asunud K. Tihase.⁴⁹

Joon. 16. Rehetoa nurga juures sambale toetuvad katusekandepalgid. Räpina, Tonja k. Foto E. Richter, 1957. — FP 403 : 52.

⁴⁵ Vrd. sealsamas, lk. 14 ja joon. 14.

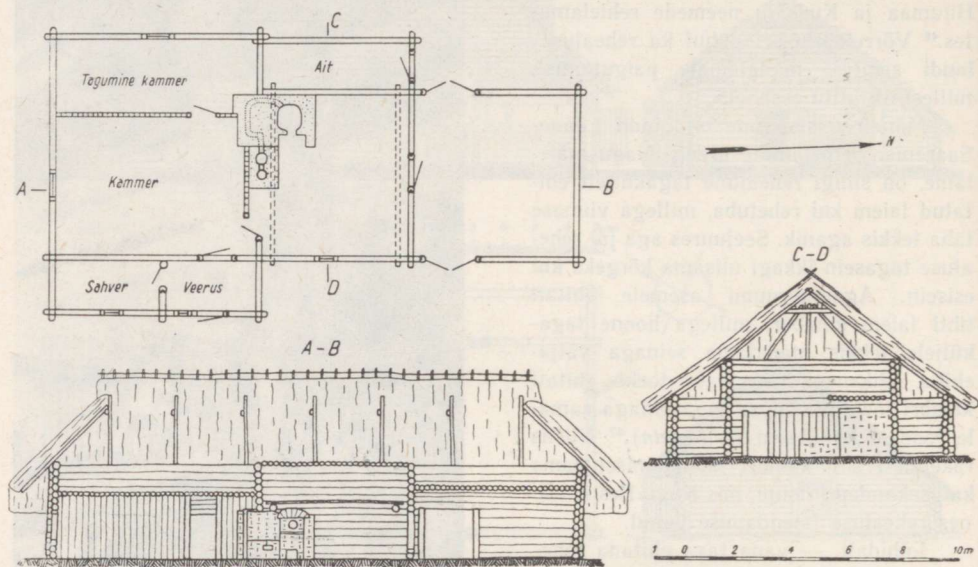
⁴⁶ E. Ederberg, Hiiumaa taluehitused. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat II, Tartu, 1926, joon. 65; G. Ränk, Omapärane elamutüüp, lk. 86.

⁴⁷ G. Ränk, Saaremaa taluehitised, joon. 86, lk. 119 ja 156.

⁴⁸ A. O. Heikel, Die Gebäude der Ceremissen, Mordwinen, Esten und Finnen. Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja IV, Helsingfors, 1888, lk. 164.

⁴⁹ К. И. Тихазе, Народное жилище Эстонии. Автореферат диссертации, М., 1953, lk. 2 ja 3; vrd. ka Eesti NSV ajalugu I. Tallinn, 1955, lk. 102 (H. Moora).

Mõlemad autorid esitavad oma seisukoha aga üldistatuna kogu Eesti suhtes. Püüdes seda rakendada ka hoopis laiemalt levinud põhjaeetilise reheeluse suhtes, satume kohe sisulistele raskustele, mistõttu nende seisukoht polegi seni üldisemat poolehoidu leidnud. Kui aga näha eesti kahe põhilise rehielamutüübi kujunemist diferentseeritult, pidades neid lähtunuks küll samast majanduslikust vajadusest, kuid eri ehituslikest traditsioonidest, laheneb seegi näiline vastuolu. Eri küsimus on muidugi, missugused konkreetsed tegurid on viinud rehehoone arengu Eestis kahte mõneti erinevat rada.

Joon. 17. Rehielamu põhiplaan ja lõiked. Häädemeeste, Häädemeeste v., Rannaküla, Silla t. — EJ 134 : 9.

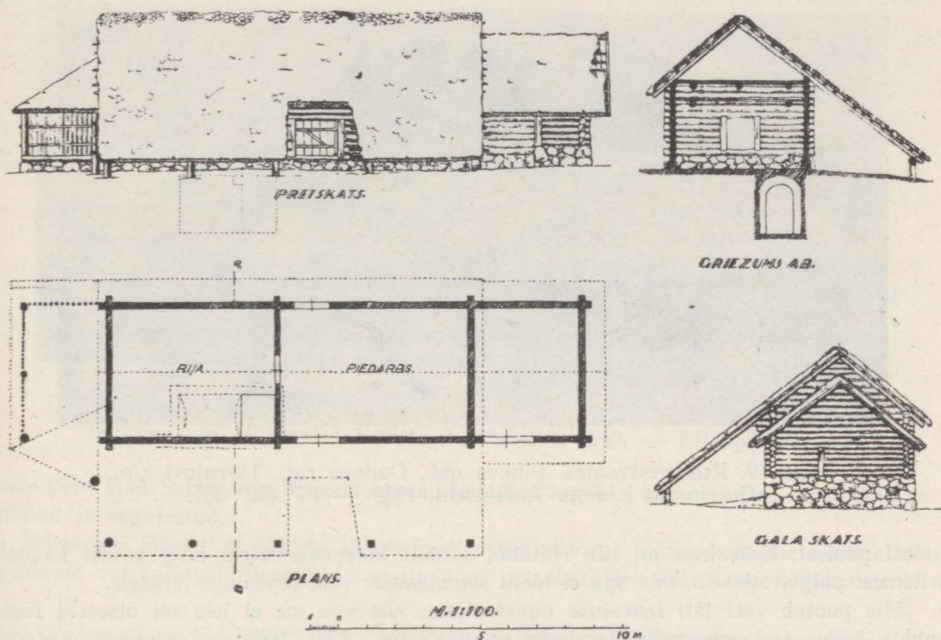
Kuusalu ranniku elamu suhtes on G. Ränk avaldanud arvamust, et see on toast ja kojast koosnenud vana maapärase elamu otsene järglane, mida on mõjustanud ühelt poolt Eesti mandri rehielamu, teiselt poolt soome eeskujud (elamu kahepoolseks kujunemine).⁵⁰ Seega oleks siin tegemist vana elamutüübiga, mis oli laialdaselt levinud eesti naaberladel ja mis Eestis on kõrvale tõrjutud rehielamu poolt ning säilinud ainult kohati rannikul, kus põllumajandusel oli suhteliselt väike osatähtsus, ja setudel, kus teda on aidanud säilitada pikaajaline tihe kontakt venelastega.

Käesoleva artikli autori arvates pole kahtlust, et Kuusalu ranniku elamu kuulub oma tekkest ühisesse rühma saarte ja Lõuna-Eesti rehielamutega ja et nad kõik on kujunenud samast kahe ruumilisest elamust, mida varakult on hakatud kasutama ka rehe funktsioonis. Lõuna-Eesti rehielamu lähedane seos kahe ruumilise elamuga aitab meil paremini mõista ka setu rehest lahus oleva elamu kujunemist, mis seni on tundunud mõnevõrra hämmastav eriti seetõttu, et suur osa setu asustusest on võrdlemisi hiline, kujunenud alles XVI—XVII sajandil Lõuna-Eestist tulnud sisserändajaist.⁵¹ Viimastele aga pidi kodukohas tol ajal kahtlemata omane olema rehielamu. Et Lõuna-Eesti rehielamu kuulus printsipiil samasse rühma naabrite-venelaste kahe ruumilise elamuga, siis oli ümbritsevas vene keskkonnas tema rehefunktsioonist ka vastavalt hõlpsam loobuda. Selles seoses äratub tähelepanu, et setu elamu seenine (esik) oli suurem kui naabri-

⁵⁰ G. R ä n k, Оmapärane elamutüüp, lk. 81—86.

⁵¹ Vrd. E. Р и х т е р, К вопросу об этнической истории селу. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1959, nr 4, lk. 405.

tel-venelastel, tihti toaga ühesuurune, mõõtmelt niisiis lähedane Lõuna-Eesti rehealusele.^{51a} Seega on siin tegemist ikkagi vana ühislõunaestilise ehitustraditsiooniga, mis

Joon. 18. Latgale rehi. Rēzekne mk., Ozolmuidža v. — Materiāli par Latvijas būvniecību IV, 16.

setudel arenes vaid eri teed kauaaegse muust Lõuna-Eestist eraldatuse, vene ümbruse ning mõneti erineva majandusliku elu mõjul.

Seda vana lõunaestilist ehitustraditsiooni toetab veel eriti asjaolu, et Põhja-Lätis kogu Vidzeme alal kasutatud rehielamud on põhiliselt samasuguse ehitusviisiga.⁵² Järelikult pole kõnesolev hoonetüüp Eestis mingi kohalik isoleeritud nähtus, vaid sellelgi on laiem tagapõhi. Kahjuks puudub seni lähem ülevaade rehtedest neil Läti aladel, kus rehielamu oli võõras. Ometi on teada, et kogu Lääne-Kuramaal on rehed samuti ühealuse ja sageli ka ühekõrguse rehetoa ja rehealusega.⁵³ Sama rehetüüp on tuntud ka Ida-Lätis Latgales (joon. 18), sealhulgas ootuspäraselt nähtavasti ka Lutsi eestlastel.⁵⁴ Niisiis näib see olevat Läti alal kõige levinumaks rehetüübiks. Vidzeme rehielamus kohtame sageli samu konstruktiivseid võtteidki, mis on omased Lõuna-Eesti rehele. Üsna tavaline näib siin olevat nii rehealuse kui ka kambri lae seinast madalamale jaskmine talade paigutamise ja mitme palgikihi võrra allapoole.⁵⁵ Vidzeme idaosas on vahel, kui võrd võib otsustada avaldatud plaanide järgi, ka rehealust tagaküljelt laiendatud viisil, mida koh-

^{51a} E. В. Рихтер, Материальная культура селу в XIX и нач. XX века, lk. 203 ja 224; vrd. I. Manninen, Setude ehitused, joon. 27 ja 31.

⁵² G. Rānk, Saaremaa taluehitised I, lk. 159–161, levikukaart joon. 121. Läti elurehete kohta vt. lähemalt A. Krastiņa, Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē, lk. 67–109.

⁵³ G. Rānk, Saaremaa taluehitised I, lk. 168 ja 169.

⁵⁴ Г. И. Гозина, Жилище и хозяйственные строения Восточной Литвы. Балтийский этнографический сборник, Труды Института этнографии, н. с., т. XXXII, М., 1956, lk. 119. Lutsi eestlaste kohta vt. EA 30, lk. 57, 59, 75, 77 ja 81 (P. Voolaine visandlikud reheplaanid 1937. a.).

⁵⁵ Näit. P. Kundziņš, Dzīvojamā rija Latvijā. Rīgā, 1934, joon. 32 ja 131; A. Krastiņa, Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē, joon. 57, 68, 80, 81 ja 84.

tasime setu ja Rāpina rehtede juures, s. o. sammastele tuginev katusekandepalk on jäetud ühele joonele rehetoa tagaseinaga.⁵⁶ Analoogilist võtet on kasutatud ka Valmiera lähedalt Riiga Läti Etnograafia Muuseumi toodud rehielamus, mis pärineb XVII sajandi

Joon. 19. Rehi eestvaates. Pihkva obl., Oudova raj., Tšernjovi k/n., Gverjostka k. Foto T. Habicht, 1959. — FP 452 : 331.

teisest poolest. Rehealune on siin ehitatud samuti tahapoole laiem ning katust kannab seitsmest palgist abisein, mis aga ei toetu sammastele, vaid rehealuse taladele.

Mis puutub veel läti rehealuse nimetustesse, siis siin me ei leia nii otseseid tugi-punkte hoone iseloomu valgustamiseks nagu Eestis. Läti levinuim nimetus *piedarbs* tähendaks tõlkes 'juurdeehitis' ja vahel tähistabki sama sõna otseselt mõnd juurdeehitist teise hoone juures.⁵⁷ Mõnikord kasutatakse sama sõna ka sauna esiku kohta.⁵⁸ Sellisena räägib nimetus eelkõige rehealusest kui hilisemast lisandist rehe juures, millele on osutanud juba A. Bielenstein.⁵⁹ Ida-Läti *kuls* ja peamiselt Lõuna-Lätis tuntud *klons* (~ leedu üldine *klunas*, valgevene ja lääne-vene *клубня*) tähendavad laiemalt rehepeksupõrandat⁶⁰, olles seega samasuguse tähendusarenguga nagu vene *гумно*.

On ilmne, et Lõuna-Eesti ja saarte rehielamud moodustavad läti vastavate rehehoonetega geneetiliselt kokkukuuluva rühma, mida märkis juba G. Ränk, jättes seejuures lahtiseks kõnesoleva tüübi rehealuse päritolu küsimuse.⁶¹ Samasuguseid rehtesid aga leidub küllalt sageli ka ida pool Loode-Vene alal kogu Pihkva oblastis (joon. 19).⁶² Hili-sema tulnukana on need tuntud kaugemalgi idas, näit. Oredeži rajoonis Leningradi oblasti lõunaosas⁶³ ja nähtavasti ka veel Borovitši ümbruses Novgorodi oblasti idaosas.⁶⁴ Kaugemal lõunas, Leedus ja Valgevenes, aga valitsevad tüübilt Põhja-Eesti rehielamule

⁵⁶ Vt. P. Kundziņš, Dzīvojamā rija Latvijā, joon. 11, 22 ja 33 (plaanidel vastaval kohal olev punktiirjoon arvatavasti tähistab kandepalkke).

⁵⁷ K. Mülenbach, Latviešu valodas vārdnīca, Rīgā, 1923—1932, III kd. Sõna on läti keelest kandunud ka liivi keelde (liivi *piedrāb*).

⁵⁸ Sealsamas.

⁵⁹ A. Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, lk. 101.

⁶⁰ Sealsamas; K. Mülenbach, Latviešu valodas vārdnīca, II kd.

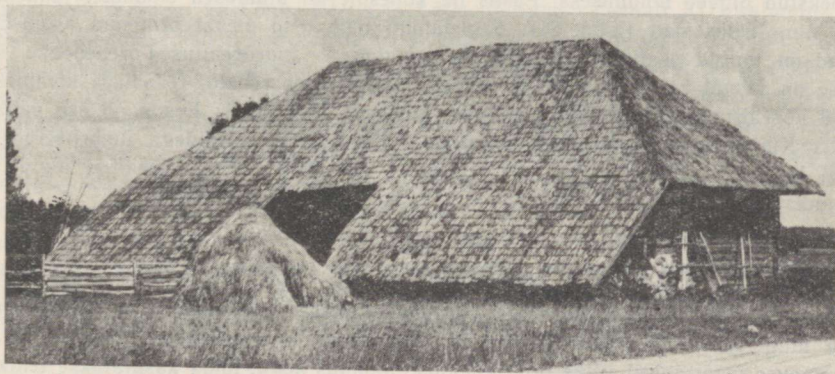
⁶¹ G. Ränk, Saaremaa taluehitised I, lk. 168 ja 169. Sealsamas, lk. 205 ja 206 on juhitud tähelepänu hoone üldkonstruktsiooni kõrval esinevale teiselegi olulisele paralleelsusele — keriseta umbahjule — Lõuna-Eesti, Saare- ja Hiiumaa ning Läti rehielamutes.

⁶² ET 15, lk. 72 (Pihkva raj., Boroviki k/n.), 111 (Strugi Krasnõje raj.), 121 ja 122 (Krasnogorodskoje raj. — ruumid ühekõrgused, kuid rehi kitsam ja tema ühel küljel aganik).

⁶³ ET 15, lk. 44.

⁶⁴ М. Синозерский, Домашний быт крестьян Левочской волости Боровичского уезда Новгородской губернии, lk. 426 ja 428.

lähedased rehed avara rehealuse sisse ehitatud rehtoaga.⁶⁵ Seega ümbritseb läti ja Lõuna-Eesti tüüpi rehehoone kompaktselt levikuala mitmelt poolt teise tüübi ala. Nende omavaheline piir väljaspool Eestit on veel ebaselge. Näib igatahes, et eriti Latgale ja

Joon. 20. Rehi esiküljel asuva sammasulualusega. Läti NSV, Madona raj., Saikava k/n., Purmalas t. Foto T. Habicht, 1959. — FP 452:199.

Loode-Vene koos Setumaaga⁶⁶ moodustavad laialdase segaala, kus mõlemad rehetüübid on ristunud ja segunenud.

Märkigem lõpuks, et läti ja Lõuna-Eesti rehehoonetegi juures kohtame sammastele tuginevaid varjualuseid. Need aga on siin alati juurdeehitised, mis hoone põhikonstruktsiooni ei muuda. Eriti iseloomulikud on hoone esiküljel paiknevad ja sageli kogu hoone pikkust oma alla võtavad sammasulualused Lätis.⁶⁷ Latgales ja ka Ida-Vidzemes Madona rajoonis moodustuvad need ulalused T. Habichti tähelepanekuil (1959. aastast) peaaegu

Joon. 21. End. rehielamu. Vasakul küün, keskel rehealune, paremal rehetuba, mille ees varjoalune. Hargla, Taheva v., Kalli k., Haosilla t. Foto U. Rips, T. Habichti matkalt 1955. — FK 1214:1045.

siooni ei muuda. Eriti iseloomulikud on hoone esiküljel paiknevad ja sageli kogu hoone pikkust oma alla võtavad sammasulualused Lätis.⁶⁷ Latgales ja ka Ida-Vidzemes Madona rajoonis moodustuvad need ulalused T. Habichti tähelepanekuil (1959. aastast) peaaegu

⁶⁵ Leedu: J. Gimbutas, Das Dach des litauischen Bauernhauses aus dem 19. Jahrhundert, lk. 8, joon. 23, 32, 57, 59 ja tahv. 15a, d; Iz. Butkevičius, Lietuvių valstiečių pastatai. Iš Lietuvių kultūros istorijos II, Vilnius, 1959, lk. 250 ja 251, joon. 19; Г. И. Гозина, Жилище и хозяйственные строения Восточной Литвы, lk. 108. Valgevene: E. Э. Бломквист, Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов, lk. 305, joon. 61:2; Н. И. Лебедева, Жилище и хозяйственные постройки Белорусской ССР. М., 1929, lk. 56—58.

⁶⁶ Setumaa rehtede kohta vaata lähemalt G. Ränk, Über die russischen Riegengebäude im Kreise Petseri, lk. 603—613; E. В. Рихтер, Материальная культура селу, lk. 233—240.

⁶⁷ Vt. näit. A. Krastiņa, Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē, joon. 71, 72 ja 76; P. Kundziņš, Dzīvojamā rija Latvijā, joon. 20 ja 22.

maani ulatuvast katuse pikendusest, mille räästast kannab lühikeste sammaste rida (joon. 18 ja 20). Ka Lutsi eestlastel on nad tavalised — vahel sammastel, vahel kinniehitatuna — kandes siin nimetust *lokk*.⁶⁸ Kasutati neid rehepeksuks kojuveetud vihkude ning pekstud õlgede hoidmiseks. Eestis on kõnesolevad ulualused enamasti juhuslikuma ilmega ning väiksemad (joon. 21). Sagedamini näib neid olevat esinenud Kagu-Eestis, kus nad on tuntud peamiselt nimetusega *lokialune*.⁶⁹ Juurdeehitused rehehoone seinäärtesse on viinud kohati selleni, et peaaegu terve algne rehetoa-rehealuse kompleks on piiratud kõrvalruumidega (laudad, aganik, kambrid, esik jms.); Eestis on see väga iseloomulik Kihnu rehielamutele.⁷⁰ Samalaadseid kitsaste lisaruumidega ümbritsetud rehehooneid leiame ka Lätis.⁷¹ Kõigil neil hoonetel aga jääb rehetoa-rehealuse algne vahetork endiseks ja lisaruumid on tõepoolest vaid ehituslikud lisandid.

*

Lõpetades ülevaadet kahest eesti rehehoonetüübist, pöördume veel korraks nende vanuse ning vahekorra küsimuse juurde. Teatavaks kriteeriumiks lõunaeestilise rehehoone vanuse määramisel võiks olla rehealuse nimetus *koda*, mida kasutatakse tema levikualal kolmes üksteisest eemal asuvas kohas — Sõrves, Hiiu- ja Kuusalus. On vähe usutatav, et nimetus kõigis kolmes kohas oleks rehealusega seotud iseseisvalt. Mõeldav võiks see ehk olla vaid Kuusalu suhtes, kus tegemist on tihti sõna otseses mõttes eeskõjaga, mis on rehetoa-st tunduvalt väiksemgi. Kuid siingi olgu tähelepanu juhitud vanadele keeleliste sidemetele Kirde-Eesti ranniku ja Hiiu- ja Kuusamaa vahel.⁷² Sõrves ja Hiiu- ja Kuusamaa esinevad nimetused aga kuuluvad ilmselt ühte, nagu ka Lääne-Saaremaa ja Hiiu- ja Kuusamaa hoonetüüpi peaksid olema ühist algupära, sai ju Hiiu- ja Kuusamaa oma asustuse oluliselt Saaremaalt, oletatavasti alates XIII sajandist.⁷³ Et aga Hiiu asustust peetakse pärinevaks eriti Ida-Saaremaalt — Karjast, Põidelt — ja Muhust, peaks see ühtlasi tähendama, et tol ajal oli rehetoa-st ja kojast koosnev rehielamu kasutusel kogu Saaremaal. On mõningaid muidki asjaolusid, mis näivad osutavat seda tüüpi rehielamu varasemale kasutamisele idapoolsel Saaremaal. Nimelt erinevad siinsed elamud mandri omadest selle poolest, et siin on otskamber tavaliselt kas rehetoa-ga ühelaiune või sellest koguni kitsam ega tulene seega rehetoa ümber ehitatud rehealusest, nagu seda oletatakse mandri rehielamute puhul. Madala kambri kõrge toaga ühe katuse alla sobitamiseks on Ida-Saaremaa elamul kambri murispuud asetatud seinajoonest väljapoole laetalade otstele.⁷⁴ See aga on sama võte, mida Lõuna-Eestis kasutati ühenduses toast madalama rehealusega. Teiseks olid veel XVII sajandil Kesk- ja Ida-Saaremaal rehealused tänapäevaseist tunduvalt lühemad (mitte üle 9 m pikad), vastates ses osas enam-vähem Lõuna-Eesti rehealuse pikkusele.⁷⁵ Nimetatud seigad näivad kinnitavat, et mandri tüüpi rehielamu on suhteliselt hiline sissetungija Saaremaale, kus ta on tõrjunud kõrvale vanema kohaliku rehielamu, võttes sellelt kambri osas üle mõningaid ehituslikke elemente, mis teda eraldavad XIX sajandi elamust Põhja-Eesti mandril. Lääne-Saaremaa oleks seega rehielamu seisukohalt tüüpiline taandala. Et Hiiu ja Lääne-Saaremaa tüüpi rehielamu Lääne-Eesti saarestikus ja võib-olla ka mandri lääne- ja looderannikul varem laiemalt levinud võis olla, sellele näikse osutavat veel XIII sajandil arvatavasti Soomest Eesti randadele asustatud rootslaste rehed, mis põhiliselt

⁶⁸ EA 30, lk. 26, 57—81.

⁶⁹ Vrd. I. Manninen, Die Sachkultur Estlands II, lk. 239.

⁷⁰ Tüüpilist näidet vt. sealsamas, joon. 240.

⁷¹ A. Krastiņa, Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē, joon. 68 (Madona mk.) ja 69 (Cēsis mk.); Materiāli par Latvijas būvniecību IV, Rīga, 1925, joon. 14, 15 (Cēsis mk.); rehi Madona rajoonist Lāti Etnograafija Muuseumis Rīas.

⁷² P. Ariste, Hiiu murrete häälikud, Tartu, 1939, lk. 267; A. Viires, Eesti tööree ajaloo. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Uhiskonnateaduste Seeria» 1958, nr. 1, lk. 66.

⁷³ Vt. H. Moora, Eesti rahva ja naaberahvaste kujunemisest arheoloogia andmeil. Eesti rahva etnilisest ajaloo, Tallinn, 1956, lk. 118.

⁷⁴ G. Ränk, Saaremaa taluehitised I, lk. 146—150.

⁷⁵ Sealsamas, lk. 152.

kuuluvad samasse tüüpi.⁷⁶ On usutav, et rootslased, kes säilitasid erineva elamutüübi, võtsid rehe osas üle kohapealse ehitustraditsiooni, sest rehealusega rehed olid tol ajal kõigi eelduste kohaselt Soomes, rääkimata Rootsist, tundmatud.

Seega peaks rehetoa ja koja ühendusest lähtunud rehehoone Lääne-Eesti saarestikus ning vastavalt muidugi ka Lõuna-Eestis ja Lätis ulatuma vähemalt XIII sajandini. Hoo- pis ebamäärasemaks jääb dateeriva materjali puudusel küsimus, millal Põhja-Eestis levis teist tüüpi rehehoone oma avarama, algul lahtise, hiljem seintega ümbritsetud rehealusega. Et seegi on üsna põline nähtus, seda kinnitab nii tema väga ühtlane levik kui ka lähtevormi lihtsus ja primitiivsus. H. ja A. Moora arvates on kõigiti usutav, et rehetoa-rehealuse kompleks kujunes Eestis välja hiljemalt käesoleva aastatuhande algul, mil Baltimaades hakati kasvatama talirikulist, mis tõi endaga kaasa viljakasvatuse teatava tõusu.⁷⁷ Miks rehehoone areng Eestis läks kahte eri teed, seda on meil praeguste andmete najal võimatu öelda. Et aga Põhja-Eesti rehetüüp eriti oma suurema rehealuse tõttu eeskätt viljatoo- dangule orienteeruval maal mõnevõrra otstarbekamaks osutus, siis on ka mõistetav, miks ta teise tüübi arvel on pinda võitnud — Saaremaal juba sajandeid tagasi, Lõuna-Eestis osalt veel n.-ö. meie silma all XIX sajandi teisel poolel ja käesoleva algul.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Saabus toimetusse
18. V 1960

К ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ЭСТОНСКОЙ ЖИЛОЙ РИГИ

А. Вийрес,

кандидат исторических наук

Резюме

В последние годы Прибалтийской объединенной комплексной экспедицией и отдельными исследователями (Н. Шлыгина, Т. Хабихт, Е. Рихтер, А. Крастыня и др.) собрано множество новых материалов о своеобразной эстонско-латышской жилой риге и о ригах Прибалтики, Псковской и Ленинградской областей. Это дает возможность несколько конкретизировать ход построечного формирования риги до XVIII—XIX вв., т. е. до того времени, начиная с которого мы располагаем уже прямыми данными. Настоящая статья посвящена истории формирования другого важного помещения, связанного с жилой ригой, а именно — гумна.

Первоначальная рига состояла, без сомнения, из одного только помещения, предназначенного для сушки зерна. В таком виде она сохранилась и по сей день в восточной Финляндии и Карелии. По мере развития сельского хозяйства к этому помещению стали пристраивать еще одно, более крупное, предназначенное для молотбы, — гумно. В различных местах гумно возникало разными путями, о чем свидетельствуют и многочисленные его названия (зап.-финск. *luuva*; эстонск. *rehealune*, диалектные *koda*, *põhtja*, *seenine*; латышск. *riedarbs*, *kuls*, *klons*; русск. *гумно*, *ладонь*, зап.-русск. и белорусск. *клуня* и т. д.). Русское *гумно* проникло и в восточные прибалтийско-финские языки (вост.-финск. *kuomina*, карельск. *kuomino*, вепск. *gomin*, водск. *koomina*), где оно первоначально, по-видимому, как и в русском языке, означало открытую (без крыши) площадку для молотбы.

В настоящее время эстонское гумно всегда представляет собой закрытое помещение, обнесенное бревенчатыми стенами. Таким же, судя по историческим источникам, оно было и в XVIII—XIX вв. Судя по этим материалам, нормальным типом эстонской риги было строение, состоявшее из просторного, с низкими стенами гумна, в один конец которого встроена более узкая, с высокими стенами жилая рига. С подобным строением гумна как помещения, обнесенного прочными стенами, не согласуется его обычное эстонское название *rehealune* (букв. 'навес риги'). В Эстонии существует целый ряд других строений, в названия которых также входит слово

⁷⁶ Sealsamas, lk. 169; EJ 122:22, 23, 25 (Noarootsi); 131:1 (Vormsi); 138:5 (Pakri); 139:2, 3, 12, 13 (Osmussaar).

⁷⁷ Н. Моора, А. Моора, Baltimaade ajaloolis-kultuuriliste allvaldkondade ja vähemate alljaotuste kujunemisest, lk. 59.

-*alune* ('навес'): *varjualune*, *katusealune*, *kuurialune*, *roovialune*, *saraalune*, *lõõvialune* и др. Все они чаще всего обозначают лишенный стен сарай или какое-либо другое легкое строение, крыша которого опирается на столбы (рис. 2). Следует отметить, что в связи с отсутствием у таких строений стен в эстонском языке говорят не о входе или нахождении «в» них, а о входе «под» них или нахождении «под» ними. То же самое относится и к эстонскому гумну — сюда тоже не «в» («за») ходят, а «под» ходят. Следовательно, название *rehealune* говорит о том, что первоначально эстонское гумно представляло собой лишенную стен площадку для молотбы, защищенную от дождя навесом, опирающимся на столбы. Пристраивалась эта площадка к помещению риги.

Подобные гумна без стен, объединенные с ригой общей крышей, встречаются изредка и в наши дни в северной части Псковской области. Они зарегистрированы в пограничных эстонско-русских районах близ Гдова и Пскова (рис. 3). Сведения о существовании при риге площадки, покрытой крышей, но без стен, имеются и по другим районам Северной России, например по бывшим Новгородской, Тверской, Ярославской и Вологодской губерниям. В некоторых местах между столбами ставили легкие перегородки из жердей, соломы или лучины, что изредка встречается и в гумнах восточной Латвии (рис. 5). С течением времени появились более прочные, бревенчатые стены, где бревна закреплялись в пазы, прорезанные в несущих крышу столбах (рис. 4).

Можно не сомневаться в том, что таким же путем возникли и просторные эстонские гумна. Остатками гумна, лишенного стен, следует считать опирающийся на столбы навес по бокам риги, который особенно характерен для водских и ижорских риг Ленинградской области (рис. 6). Навесы такого рода встречаются также в юго-восточной и северо-восточной Эстонии (рис. 7—9), причем они типичны для риг, построенных только для сушки хлеба, в то время как для жилых риг они не характерны. На северо-востоке Эстонии навес, окружающий ригу, по-видимому, непосредственно связан с древним гумном без стен. В юго-восточной же Эстонии это следует считать поздним явлением, распространившимся здесь лишь во второй половине XIX в. в связи с исчезновением более старой риги местного типа.

Дело в том, что старинные жилые риги окранных районов Эстонии — главным образом южной Эстонии, западной части острова Сааремаа и острова Хийумаа — несколько отличаются от риги, распространенной в остальных районах Эстонии.

В окранных районах жилая рига и гумно расположены под общей крышей и чаще всего имеют равную ширину, в связи с чем стены гумна приходилось строить такой же высоты, как и стены жилой риги (рис. 10, 11). Нет здесь и следов более древней, столбовой конструкции гумна. Кроме того, и размеры гумна здесь значительно меньше, чем у обычной эстонской жилой риги. Особенно заметно это в строениях, принадлежавших беднякам; величина гумна и риги здесь примерно одинакова (рис. 12). В рыбацких жилищах Куусалуского побережья (северная Эстония) гумно зачастую даже меньше жилого помещения (риги), совпадая по своей величине с обыкновенными сенями. О распространении риги описанного типа дает представление карта на рис. 13 (заштрихованная часть).

Заслуживает внимания, что в районе распространения риги рассмотренного выше типа гумно носит и своеобразное название. На острове Хийумаа, в западной части острова Сааремаа и на Куусалуском побережье оно обычно называется *koda*, что в остальных местах северной Эстонии означает «сени». В юго-восточной Эстонии старым названием гумна также является восходящее к сеним слово *seenine* ~ *seentse* (< русск. *сенцы*). Второе известное в юго-восточной Эстонии название гумна — *põhtja* происходит от древнего прибалтийско-финского корня *pohtaa* 'веять' (зерно), т. е. означает помещение для очистки зерна. Область распространения этих названий показана на карте (рис. 13) цифрами 1—3.

Название *rehealune* известно в рассматриваемых диалектах лишь как более позднее заимствование из общенародного языка, вытесняющее постепенно старые местные названия. В юго-восточной Эстонии оно появилось одновременно с северо-эстонским типом риги, который распространился здесь за счет старого местного типа особенно широко во второй половине XIX в.

Древний обычай строить жилую ригу и гумно равной ширины повлек за собой в ходе дальнейшего развития риги ряд своеобразных черт в ее строительно-техническом облике, не встречающихся в остальных районах Эстонии. Так, в некоторых местах здесь стены гумна, имеющие одинаковую ширину с жилой ригой, строились несколько ниже последней. Стропила крыши опираются в таком случае на венец, который, в свою очередь, лежит на выступающих из стен гумна концах матиц (рис. 14). В крайней восточной части юго-восточной Эстонии, в Сетумаа и окрестностях Ряпина, задняя стена гумна отодвинута от стены риги на несколько метров и на несколько балок ниже последней (рис. 15). Стропила при этом сохраняют прежнюю длину, а расширенную часть стрехи несут вспомогательные стропила. Нижние концы стропил и верхние концы вспомогательных стропил опираются на 2—4 положенные друг

на друга опорные балки, лежащие на столбах, стоящих на одной линии с задней стеной риги (рис. 16).

Учитывая сказанное, становится ясным, что в южной Эстонии и на западноэстонских островах рига сформировалась иным путем, чем обычная североэстонская рига. Она произошла, по-видимому, из двухкамерного жилища, жилую комнату которого использовали для сушки хлеба, а сени расширили и превратили в гумно. О том, что гумно в ригах этого типа генетически связано с сениями, свидетельствуют, кроме чисто строительных факторов, и его местные названия *koda* и *seenine*. Риги подобного типа распространены не только в названных районах Эстонии, но широко встречаются и на юге, в Латвии (таковы видземские жилые риги и курземские риги). Кроме того они встречаются и в восточной Латвии, в Латгалии (рис. 18), где, правда, наряду с ними бытует и другой тип риги. Известны такие риги и в Псковской области (рис. 19). В то же время дальше к югу, в Литве и Белоруссии, наиболее распространен тип риги, близкий к североэстонскому типу, т. е. рига встроена здесь в просторное гумно.

Несмотря на то, что при ригах как Латвии, так и южной Эстонии встречаются навесы без стен, крыша которых опирается на столбы, они здесь всегда представляют собой пристройки, не влияющие на конструктивные взаимоотношения риги и гумна (рис. 18, 20, 21).

Следовательно, те типы риг, которые известны в Прибалтике в XIX и XX вв., сформировались двумя путями. В большей части Эстонии, а также в Литве и в восточной Латвии распространился тип риги, в основе которой лежит рига с окружающим ее просторным навесом. Рига же, распространенная в окраинных районах Эстонии и в большей части Латвии, произошла, по всей вероятности, непосредственно из двухкамерного жилища, одно из помещений которого служило снопосушильной. Возможно, что оба типа риги возникли более или менее одновременно. По мнению Х. Моора и А. Моора, объединение риги и гумна в одно строение могло произойти в Прибалтике в начале нашего тысячелетия, когда здесь начали выращивать озимую рожь, что повлекло за собой известный подъем земледелия.

О возрасте риги, основанной на двухкамерном жилище, можно сделать несколько более конкретные выводы на основе сааремааских и хийумааских материалов. Заселение Хийумаа, как известно, произошло выходцами с Сааремаа не ранее XIII в. Принадлежность жилых риг Хийумаа и западной части Сааремаа к одному и тому же типу и бытующее в обоих местах название гумна *koda* свидетельствуют о том, что этот тип риги сформировался на Сааремаа еще до заселения Хийумаа в XIII в. Более того, поскольку известно, что о. Хийумаа был заселен выходцами из восточной части Сааремаа, можно сделать вывод, что этот тип риги был распространен в то время по всему острову Сааремаа. Тот факт, что риги шведов, поселившихся в XIII в. на эстонских островах и северо-западном побережье Эстонии, относятся к этому же типу, также говорит о том, что риги этого типа были в то время широко распространены здесь. Имеются основания предполагать, что шведы лишь в Эстонии познакомились с ригами, имеющими гумно, и переняли местный тип. Следовательно, риги с гумном, в основе которого лежат сени, в северо-западной Эстонии и на островах с течением времени отступили к западу перед наступающими с востока жилыми ригами другого типа. Такой же процесс наблюдается и в южной Эстонии во второй половине XIX и начале XX вв. Вытеснению вышеописанных риг ригами североэстонского типа благоприятствовало, по-видимому, то обстоятельство, что североэстонская рига отличается более просторным гумном, удобным для обмолота больших количеств хлеба.

ZUR ENTWICKLUNGSGESCHICHTE DER ESTNISCHEN WOHNRIEGE

A. Viires

Zusammenfassung

In den letzten Jahren ist von der komplexen baltischen Expedition der Akademie der Wissenschaften der UdSSR und von verschiedenen Forschern, wie N. Schlygina, T. Habicht, E. Richter, A. Krastiņa u. a., viel neues Material über die eigenartige estnisch-lettische Wohnriege, sowie über die Riege in den Baltischen Ländern und in der Pskower und Leningrader Oblast gesammelt worden. Das Material ermöglicht es, die räumliche Entwicklung der Riege vor dem 18.—19. Jahrhundert einigermaßen konkreter darzustellen; die Zeit nach der genannten Periode hat schon direkte Belege hinterlassen. Vorliegende Abhandlung befasst sich vor allem mit der Gestaltung des an die Riege angebauten zweiten wichtigen Raumes — der Dreschtenne.

Ursprünglich bestand das Riegegebäude offenbar aus einem einzigen Raum, der als Korndarre diente. Solche Riegen gibt es auch heute noch in Ostfinnland und in Karelien. Mit der Entwicklung der Landwirtschaft wurde der Riege ein geräumiger Dreschboden, die Tenne, angehängt. Diese entwickelte sich in verschiedenen Ortschaften auf verschiedene Weise, was schon aus der Mannigfaltigkeit der Benennungen hervorgeht (westfinnisch *luuva*; estnisch *rehealune*, in Dialekten auch *koda*, *põhtja*, *seenine*; lettisch *piedarbs*, *kuls*, *klons*; russisch *гумно*, *ладонь*; westrussisch und belorussisch *клуня* usw.). Das russische *гумно* ist auch in die östlichen ostseefinnischen Sprachen gedrungen (ostfinnisch *kuomina*; karelisch *kuomino*; wepsisch *gomin*; wotisch *koomina*), wo es, wie auch im Russischen, ursprünglich wohl einen offenen dachlosen Dreschboden bedeutete.

Die Wände der heutzutage in Estland vorhandenen Tennen sind allorts in Blockbautechnik gebaut. Dasselbe gilt, im Lichte der älteren Quellen, auch für die Tennen im 18. und 19. Jahrhundert. Diesen Quellen gemäss war der Normaltyp der estnischen Riege ein Gebäude, wo in eine geräumige Tenne mit niedrigen Umfassungswänden eine engere und höhere Riegenstube eingebaut war. So eine Tenne mit solide gebauten Wänden rechtfertigt aber nicht ihren üblichen estnischen Namen *rehealune* (ungefähr: 'wandloses Vordach der Riege'). Die estnische Sprache hat eine ganze Reihe andere Benennungen von Gebäuden aufzuweisen, wo gleichfalls das Wort *-alune* 'Vordach' oder 'Überdachung' (wörtlich 'darunter befindlich') auftritt, so z. B. *varjunalune*, *katusealune*, *kuurialune*, *roovialune*, *saraalune*, *lõõvialune* usw. Alle diese Namen bezeichnen meist eine Art Scheune oder sonst eine leichte unverkleidete Konstruktion mit einem pfostengestützten Dach (Abb. 2). Es ist charakteristisch, dass man im Estnischen bei diesen wandlosen Gebäuden nicht von «Hineingehen» und «Drinsein» spricht; man begibt sich vielmehr «unter» die betreffende Konstruktion und befindet sich «darunter». Das gilt auch für die estnische Tenne: der Este geht nicht «in die Tenne», er geht «unter die Tenne». Der Name *rehealune* scheint also darauf hinzuweisen, dass die Tenne bei den Esten ursprünglich eine wandlose, auf Pfosten ruhende Dachkonstruktion war, die den Dreschboden der Riege vor Regen schützte.

Solche wandlose Tennen, deren Dach auch die Riege mit überdeckt, kommen auch heute noch — zwar ziemlich selten — im nördlichen Teil der Pskower Oblast vor. Im estnisch-russischen Grenzgebiet sind sie in den Bezirken Gdow und Pskow registriert worden (Abb. 3). Über wandlose dachüberdeckte, bei der Riege oder beim Owin befindliche Dreschböden liegen auch sonst noch aus nordwestrussischem Gebiet Angaben vor, so z. B. aus den ehemaligen Gouvernements Nowgorod, Twer, Jaroslaw und Wologda. Zum Teil werden die Zwischenräume zwischen den Dachständern mit leichten Latten-, Stroh- oder Schleissenwänden verkleidet, was manchmal noch auch in Ostlettland vorkommt (Abb. 5). Schliesslich sind schon feste Balkenwände entstanden, wo die Wandbalken in entsprechende Nuten der Dachständer eingefügt werden (Abb. 4).

Zweifelsohne sind auch die geräumigen estnischen Tennen auf eine ähnliche Weise entstanden. Als ein Rudiment der wandlosen Tenne ist das pfostengestützte Vordach an den drei Seiten der Riege zu betrachten, wie es den wotischen und ishorischen Riegegebäuden in der Leningrader Oblast besonders eigen ist (Abb. 6). Solche Vordächer kommen auch in Nordost- und Südost-Estland vor (Abb. 7—9); als typisch sind sie bei den eigens als Riegen errichteten Gebäuden zu betrachten, nicht bei den Wohnriegen. In Nordost-Estland schliesst sich das Vordach rings um die Riege vermutlich direkt an die ehemalige Ständertenne an. In Südost-Estland dagegen ist sie als eine Erscheinung späteren Ursprungs zu betrachten, die sich erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Verbindung mit der Verdrängung des älteren lokalen Riegentyps verbreitete.

Die Bauart der alten Wohnriegen in den estnischen Randgebieten — besonders in Südostland, im Westen der Insel Saaremaa und auf der Insel Hiiumaa — weicht nämlich von dem in Estland allgemein verbreiteten Riegentyp einigermaßen ab. Riegenstube und

Tenne stehen hier nebeneinander unter dem gemeinsamen Dach und bilden meist gleichbreite Räume; infolgedessen sind auch die Wände der Tenne ebenso hoch wie die der Riegenstube (Abb. 10, 11). In diesen Gebäuden findet sich keine Spur einer früheren Ständerkonstruktion der Tenne. Die Tenne ist hier im allgemeinen bedeutend kleiner als in der üblichen estnischen Wohnriege. Besonders bei den Häuslern und Lostreibern ist sie mit der Riegenstube mehr oder weniger gleichgross (Abb. 12). In den Behausungen der Fischer an der Küstenstrecke bei Kuusalu (in Nordestland) ist die Tenne des öfteren sogar bedeutend kleiner, — nicht grösser als ein gewöhnlicher Vorraum. Die Ausdehnung des genannten Riegentyps ist aus der Karte auf Abb. 13 ersichtlich (das schraffierte Gebiet).

Es ist beachtenswert, dass die Tenne im Verbreitungsgebiet des betrachteten Riegentyps einen anderen Namen trägt. Auf Hiiumaa, im westlichen Teil von Saaremaa und an der Küste bei Kuusalu ist *koda* die übliche Bezeichnung; das Wort heisst anderswo in Nordestland soviel wie Vorraum. Auch in Südost-Estland ist die alte Bezeichnung der Tenne das ursprünglich an einen Vorraum anknüpfende Wort *seenine* ~ *seentse* (< russ. *сеницы* 'Vorraum'). Die zweite in Südost-Estland bekannte Bezeichnung, *põhtja*, stammt vom ostseefinnischen *pohtaa* 'Korn reinigen'; sie bedeutet also einen Raum, wo Korn gereinigt wird. Die Verbreitung aller dieser Namen ist auf der Karte (Abb. 13) durch die Ziffern 1—3 angedeutet. Die Benennung *rehealune* ist in den betreffenden Dialekten nur als ein dem Allgemein-Estnischen entliehenes Wort bekannt, das allmählich die lokalen Benennungen verdrängt. In Südost-Estland scheint es sich zur gleichen Zeit mit dem nordestnischen Riegentyp verbreitet zu haben, — besonders seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts.

Der alte Brauch, die Riegenstube und die Tenne gleich breit und ihre Wände gleich hoch zu bauen, hat in Südostland in der weiteren Entwicklung der Riege verschiedene eigenartige bautechnische Züge hinterlassen, die sonstwo in Estland nicht vorkommen. So wurden auch hier stellenweise die Wände der mit der Riegenstube gleich breiten Tenne niedriger gebaut. Die Sparren werden in diesem Fall von einem wagerechten Tragbalken getragen, der seinerseits auf den vorspringenden Enden der Streckbalken ruht (Abb. 14). Im äussersten Südosten Estlands, also im setukesischen Gebiet und in Räpina, wird die Hinterwand der Tenne einige Meter weiter hinten errichtet, ist also dementsprechend um mehrere Balkenschichten niedriger (Abb. 15). Dabei behalten die Sparren ihre frühere Länge und der untere Teil des nunmehr breiter gewordenen Daches wird von zusätzlichen Sparren getragen. Die unteren Enden der Sparren und die oberen Enden der zusätzlichen Sparren ruhen auf 2—4 übereinander liegenden Tragbalken; diese ihrerseits ruhen auf Ständern, die mit der Hinterwand der Riegenstube eine Linie bilden (Abb. 16).

Aus dem Obengesagten geht hervor, dass sich das Riegegebäude in Südostland und auf den westestnischen Inseln anders gestaltet hat, als es bei der üblichen nordestnischen Riege der Fall war: den Ausgangspunkt bildete hier augenscheinlich eine Behausung von zwei Räumen, deren Wohnstube als Korndarre benutzt und deren Vorraum zu einer Tenne erweitert wurde. Dass die Tenne hier genetisch aus dem Vorraum hervorgeht, ist obendrein — ausser den bautechnischen Besonderheiten — auch aus den ortsüblichen Benennungen der Tenne (*koda* und *seenine*) ersichtlich. Diese Bautradition beschränkt sich bei weitem nicht auf die genannten estnischen Gebiete: südwärts ist derselbe Typ in Lettland sehr verbreitet. Er ist bei den Wohnriegen in Vidzeme und bei einer Anzahl Riegen in Kurzeme wiederzuerkennen; neben dem anderen Typ tritt er auch in Ostlettland (in Latgale) auf (Abb. 18). In der Pskower Oblast sind solche Riegen gleichfalls nicht unbekannt (Abb. 19). Weiter südlich hingegen, in Litauen und Belorussland, sind die der nordestnischen Wohnriege nahestehenden Riegen, wo die Riegenstube in eine geräumige Tenne eingebaut ist, wieder allgemein.

Obgleich auch bei den lettischen und südestnischen Riegen wandlose postengestützte Schuppen vorkommen, sind sie hier immer nachträglich hinzugebaut, ändern somit in keiner Weise das konstruktive Verhältnis von Riege und Tenne (Abb. 18, 20, 21).

In den Baltischen Ländern ist das Riegegebäude, wie wir es aus dem 19. und 20. Jahrhundert kennen, also auf einem zweifachen Wege entstanden. Im grössten Teil Estlands, in Litauen und Ostlettland ist es vorwiegend der aus einer Riege und der dazu gehörenden geräumigen wandlosen Überdachung herausgebildete Typ. In den estnischen Randgebieten und im grössten Teil Lettlands scheint sich aber die Riege unmittelbar aus einer zweiräumigen Behausung herausgebildet zu haben, die auch als Korndarre benutzt wurde. Es ist möglich, dass beide Riegentypen mehr oder weniger gleichzeitig entstanden sind. H. und A. Moora zufolge könnte die Kombination von Riege und Tenne in den Baltischen Ländern am Anfang unseres Jahrtausends entstanden sein, als der Anbau des Winterroggens aufgenommen wurde und ein gewisser Anstieg des Getreidebaus erfolgte. Über das Alter der von einer zweiräumigen Behausung ausgegangenen Riege erlaubt das auf den Inseln Saaremaa und Hiiumaa gesammelte Material einige konkretere Schlüsse zu ziehen. Hiiumaa ist bekanntlich frühestens im 13. Jahrhundert von Saaremaa her besiedelt worden. Der Umstand, dass die Wohnriegen sowohl auf Hiiumaa als auch auf West-Saaremaa denselben Typ vertreten, und dass die Tenne hier wie dort *koda* heisst,

scheint darauf hinzuweisen, dass dieser Gebäudetyp auf Saaremaa im 13. Jahrhundert, vor der Besiedlung Hiiumaas, bereits ausgebildet war. Noch mehr: da es angenommen wird, dass Hiiumaa vornehmlich von Ost-Saaremaa her besiedelt wurde, so musste dieser Riegentyp damals wohl in ganz Saaremaa verbreitet gewesen sein. Für seine frühere Verbreitung auf den Inseln und in Nordwest-Estland spricht auch die Tatsache, dass die Riegen der gleichfalls im 13. Jahrhundert in dieser Gegend angesiedelten Schweden vom selben Typ sind. Es liegt nämlich nahe, dass die Schweden solche Riegen mit Tenne erst in Estland kennen lernten und diesen örtlichen Typ übernahmen. Somit sind die aus einer zweiräumigen Behausung entstandenen Riegen mit Tenne in Nordwest-Estland und auf den Inseln im Laufe der Zeit vor den von Osten vordringenden Wohnriegen des anderen Typs westwärts zurückgewichen. Ein ähnliches Zurückweichen hat in Südostland in der zweiten Hälfte des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts beobachtet werden können. Die Verbreitung des nordestnischen Riegentyps auf Kosten des anderen ist wahrscheinlich dem Umstand zu verdanken, dass seine grössere Tenne für das Dreschen grösserer Kornmengen geeigneter war.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 18. Mai 1960

ДРЕВНЕРУССКАЯ РУКОПИСНАЯ КНИГА В ЭСТОНИИ

Исторические связи эстонского и русского народов с древнейших времен способствовали активному культурному взаимодействию. Культурному общению двух народов благоприятствовали как оживленные торговые связи, так и совместная борьба эстонцев и русских против иноземных поработителей. В эстонском языке и фольклоре, а также в обрядах и быту народности сету мы и сейчас находим значительные следы влияния древней русской культуры. В Эстонии еще и в наши дни встречаются старинные допетровские рукописные и старопечатные книги, принесенные сюда выходцами из России в давние времена.

В развитии письменности в Эстонии (нижненемецкой, латинской и возникшей в XVI веке эстонской) древнерусская книга сыграла очень скромную роль. Русская письменная традиция поддерживалась лишь на небольших островках — в торговых колониях в Юрьеве и Ревеле — и была достоянием узкого круга людей. Она была также распространена среди русского и смешанного эстонско-русского православного населения на западном побережье Чудского озера и на пограничных с Новгородом и Псковом землях по реке Нарове и близ Псково-Печерского монастыря.

Почти полное отсутствие сведений о распространении русской рукописной книги в средневековой Эстонии затрудняет наше исследование. Для дальнейшего успешного изучения традиции русской письменной культуры эпохи средневековья в Эстонии необходимо предпринять новые изыскания документальных данных о существовании и распространении рукописной книги в республике и попытаться найти такие книги у населения, связанного в прошлом со старообрядчеством.

После освобождения Эстляндии и Лифляндии от шведского владычества (1704 г.) на прибалтийские земли устремились сотни крестьян из Псковщины и центральных областей России, спасавшихся от преследований царского правительства и никонианской церкви. В первой половине XVIII века на западном побережье Чудского озера возникли первые русские старообрядческие поселения. Русские люди, исполненные уважения к культуре своих предков, принесли с собой и заботливо переписывали пришедшие в ветхость книги. Многие из этих книг погибли от времени, но часть из них сохранилась до наших дней.

В 1958 и 1960—61 годах сектор древнерусской литературы Института русской литературы (Пушкинский дом) Академии наук СССР производил на территории Тартуского

и Пылваского районов Эстонской ССР археографические изыскания. Автор этих строк, археограф И. Н. Заволоко и аспирант А. М. Панченко обследовали следующие населенные пункты: Тарту (Юрьев), Муствээ (Черное), Рая (Раюши), Микитамяэ (Никитовка), Тихеда (Тихота), Калласте (Красные горы), Суур и Вайке Колькья (Б. и М. Кольки), Казепа (Казепель), Варнья (Воронья), Ряпина (Ряпино), Березье, а также о-в Пийрисаар и приобрели у населения свыше 120 рукописных книг XV—XX веков, которые находятся в настоящее время в собрании Института русской литературы Академии наук СССР в Ленинграде. Все найденные книги представляют большой интерес и позволяют судить о давней русской книжно-рукописной традиции Причудья. Еще сейчас здесь можно встретить таких владельцев богатых библиотек старопечатных и рукописных книг, а также произведений древнерусского искусства (иконы и шитье), как С. Т. Кобылкин (Тарту), А. А. Муринов (Тарту), В. А. Селезнев (Березье). В библиотеках старообрядческих общин Рая, Микитамяэ, Тарту, Калласте, С. и В. Колькья, Березья, Желачка до сих пор заботливо сохраняются сотни старинных книг, нетронутых новинами никоновых времен и содержащих немало рукописных произведений светской литературы — повестей, житий, поучений, стихов, богослужебных текстов дониконовской или поздней старообрядческой печати.

Все эти книжно-рукописные богатства сохраняются теперь больше по традиции, как «дедова память». С каждым днем сужается круг людей, понимающих старинное русское письмо и хранящих памятники давно ушедших времен; древние книги, находясь в частных руках, постепенно разрушаются и гибнут. Наша неотложная задача — спасти памятники истории культуры для музеев и библиотек. Для этого необходимо, чтобы Тартуский университет совместно с другими научными учреждениями страны — в первую очередь Москвы и Ленинграда — организовал несколько комплексных фольклорно-диалектолого-искусствоведческо-археографических экспедиций для изучения интереснейших островков старинной русской культуры в Эстонии. Необходимо приобретать и копировать уникальные историко-культурные материалы, тщательно собирая при этом все сведения о переписчиках и владельцах библиотек старинных рукописных книг, с тем чтобы можно было составить более или менее полное представление об эволюции русской книжно-рукописной культуры в Эстонии.

Уже сейчас на основе собранного ленинградскими археографами материала можно судить о характере и уровне развития русской народной книжно-рукописной культуре в Эстонии. Переписчиками и хранителями древнерусской книги были преимущественно рыбаки и крестьяне. В числе наиболее интересных рукописей такого рода в собрании Института русской литературы назовем сборник конца XIX — начала XX веков, писанный красногорским головщиком Андреем Яковлевичем Баранцевым. Сборник содержит списки известных памятников древнерусской повествовательной литературы «Повесть о Петре и Февронии», «Повесть о Савве Грудцыне», «Повесть о Тимофее Владимирском». Интересен список «Поморских ответов» второй четверти XVIII века, близкий ко времени возникновения (1722 г.) этого известного памятника полемической старообрядческой литературы. Для специалистов-палеографов представляют интерес Минеи и служебники конца XV — начала XVI веков, писанных в два столбца архаическим полууставным письмом. Интересны лицевые (с красочными миниатюрами) древнерусские сочинения, сборники древнерусской духовной поэзии, переложённые на музыку, а также новый список русского Хронографа XVII века второй редакции. Некоторые причудские рукописи свидетельствуют о своеобразной причудской школе письма и орнамента XVIII—XX веков, выработанной на основе поморского письма и орнамента. Среди находок ленинградской экспедиции отметим также орудия письма — картонные дощечки с металлическими нитями для линовки бумаги («тиракса») и гусиные перья, которыми переписчики пользовались вплоть до недавнего времени.

Историков культуры и археографов ждут в Эстонии еще новые интересные находки памятников седой старины и следов древней культуры старинного письма.